

Jaroslav Vencálek

GENIUS LOCI AKO FAKTOR CEZHRANIČNEJ SPOLUPRÁČE NA SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI

Pracovný zošit II.

GENIUS LOCI AKO FAKTOR CEZHRANIČNEJ SPOLUPRÁCE NA SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI

Pracovný zošit
II.

Jaroslav Vencálek

Pracovný zošit vydaný v rámci projektu
**„Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi
Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom“**,

CBC 01018

Projekt je podporený z Nórskeho finančného mechanizmu
a štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina:
Spolupráca naprieč hranicou“ – „Slovakia – Ukraine: Cooperation across the Border“.

Prešov 2017

GENIUS LOCI AKO FAKTOR CEZHRAŇIČNEJ SPOLUPRÁČE NA SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI

Pracovný zošit II.

SFPA
Slovak Foreign Policy Association

© Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

© RC SFPA, n.o., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Vydal:

ADIN, s.r.o. pre

Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o.
a Filozofickú fakultu Prešovskej univerzity

Autor: Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

Recenzenti: Prof. RNDr. Robert Ištók, CSc.

Prešovská univerzita v Prešove (Slovenská republika)

Prof. Jurij Alexandrovič Ostapec, CSc.

Užhorodská národná univerzita (Ukrajina)

Preklad (slovenčina): PaedDr. Michal Kovačič, PhD.

Katolícka univerzita Ružomberok (Slovenská republika)

Vydanie: prvé, 2017

Tlač a grafické spracovanie: ADIN, s.r.o.

Neprešlo jazykovou korektúrou.

SPOLUFINANCOVANIE:

Vydané v rámci projektu **„Zdieľanie know-how pre lepší manažment Schengenskej hranice medzi Slovenskom / Ukrajinou a Nórskom / Ruskom“**, CBC 01018

Výška projektového grantu: 619 454,- EUR. www.norwaygrants.org

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“

ISBN 978-80-89540-85-3

4	ÚVOD
7	1. GENIUS LOCI, DEMOKRACIA A FÁZOVÝ PRIESTOR PRI SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI
9	1.1 Holistický princíp vnímania spoločenskej reality a genius loci
11	1.2 Genius loci (regionis) a územná identita obyvateľov
13	1.3 Nové vzťahy ľudskej prirodzenosti, demokracie a vnímania štátnej hranice ako súčasti euroregiónu
18	2. GENIUS LOCI DREVEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY AKO FAKTOR CEZHRANIČNEJ SPOLUPRÁCE PRI SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI
21	2.1 Historické fakty o architektúre drevených sakrálnych stavieb v západnej časti Vonkajších Východných Karpát
24	2.2 Genius loci drevených sakrálnych stavieb severovýchodného Slovenska v kontexte Vonkajších Východných Karpát
33	2.3 Genius loci drevených sakrálnych stavieb východnej Ukrajiny v kontexte Vonkajších Východných Karpát
45	ZÁVER
48	LITERATÚRA

ÚVOD

Ak máme aspoň čiastočne porozumieť tomu, čo robíme, musíme sa orientovať ako v zmenách, ktoré nastávajú vo vonkajšom, nás obklopujúcom prostredí, tak aj v zmenách, ktoré nastávajú vo vnútrajšku nás samotných. Toto poznanie nie je v žiadnom prípade jednoduché, avšak úsilie o nachádzanie podmienok, ktoré náš život činia šťastnejším, je jednou zo základných vlastností ľudskej existencie na Zemi.

Prostredie, ktoré nás obklopuje a ktoré vnímame svojimi zmyslami, tvorí akýsi rámec našich odohrávajúcich sa životov, určenie neustále sa meniacich štruktúr našej existencie. Ľuďom preto nestačí len dobre sa orientovať v prostredí, hoci schopnosť dobre sa orientovať, vytvára základnú podmienku našej existencie. Človek musí tiež poznať, či sa s konkrétnym prostredím identifikuje, či svoje prostredie pociťuje ako zmysluplné, alebo či ho naopak vníma, ako neprípustné. Martin Heidegger (1929) vo svojej vedeckej práci „Bytie a čas“ (Sein und Zeit) uvádza, že miesto je kvalitatívnu totalitou komplexnej povahy, ktorá sa nedá redukovať na žiadnu z jeho vlastností, ktorú by bolo možné opísať len pomocou analytických pojmov.

Existenciu (nielen) slovensko-ukrajinskej hranice je preto nevyhnutné vnímať čo najkomplexnejšie. Znamená to:

- zachytiť evolúciu, funkciu a význam hranice v spoločenských kontextoch, teda vnímať nielen túto, ale akúkoľvek inú hranicu ako súčasť meniacich sa časopriestorových štruktúr,
- pochopiť krajinnú funkčnosť hraníc a súčasne porozumieť tým procesom, ktoré smerujú k premenám ich pôvodných funkcií,
- dokázať zaujímať také stanoviská, ktoré odrážajú dlhodobejšie vývojové trajektórie, či akceptovať novo sa uplatňujúce evolučné trendy vo vývoji čiastkových časopriestorových štruktúr.

Väčšina prác, ktoré sa týkajú hraníc, vychádza v spoločenskom zmysle slova z klasickej poznávacej schémy, v ktorej je pozornosť venovaná predovšetkým tvaru (morfológii), charakteru či vlastnostiam hraničného líniového tvaru, či vzniku a zániku hraníc ako línií vymedzujúcich príslušné spoločensko-obsahové rozmanitosti. Tieto prístupy sú ale nástupom globalizačných procesov stále viac potláčané rastom a rozvojom vplyvu spoločenskej relevancie difúzných spoločenských procesov, dotýkajúcich sa všetkých sfér ľudských aktivít (výrobných i nevýrobných).

V rámci pracovného zošita *Genius loci ako faktor cezhraničnej spolupráce na slovensko-ukrajinskej hranici* je načrtnutá problematika budúcich premien slovensko-ukrajinskej hranice v kontexte:

- potreby vnímania fenoménu „hranica“ ako garanta (nielen) európskej regionálnej rozmanitosti,
- renesancie historickej úlohy genia loci (genia regionis) ako faktora rozvoja demokracie a spoločenskej determinácie vzniku fázového priestoru pri slovensko-ukrajinskej hranici (akcelerátor rozvoja cezhraničného regiónu),
- regionálneho príkladu drevenej sakrálnej architektúry, majúcej povahu genia regionis slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu, ktorý môže veľmi úspešne spolupôsobiť pri akcelerácii slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce.

Pri tvorbe pracovného zošita autor vychádzal z predpokladu, že podmienkou pochopenia komplexity akýchkoľvek krajinných objektov, teda aj hraníc medzi štátmi či inými územno správnyimi štruktúrami, je potrebné porozumieť vzájomnosti, historičnosti a funkčnosti hierarchicky diferencovaných časopriestorových štruktúr. Štruktúry sú preto vnímané v zmysle vnútorných vlastností čiastkových častí krajiny.

Hlavným vzdelávacím cieľom tohto pracovného zošita je, aby ste po jeho preštudovaní dokázali:

- objasniť paradigmu konkurencieschopnosti a paradigmu spolupráce na báze vzájomnej výhodnosti v kontexte hraničných línií a cezhraničných regiónov,
- charakterizovať konkurenčné a inteligentné súťaženie medzi ľuďmi v kontexte slovensko-ukrajinskej štátnej hranice,
- orientovať sa vo vzťahoch medzi úrovňou vývojovej zložitosti a úrovňou komplexity spoločenských štruktúr pri slovensko-ukrajinskej hranici,
- charakterizovať význam administratívno-správnych hraníc vo Wallersteinovej teórii svetového systému,
- vysvetliť procesy vonkajšej a vnútornej spoločenskej kohézie v závislosti na princípoch nútenej zhody a tolerancie rôznorodosti pri transformácii funkcie a významu slovensko-ukrajinskej hranice,
- vysvetliť vzťahy medzi územnou identitou obyvateľov a géniom miest (území),
- charakterizovať základné funkcie euroregiónu a objasniť význam Karpatského euroregiónu pre rozvoj slovensko-ukrajinskej spolupráce,
- objasniť rozmiestnenie drevených sakrálnych pamiatok v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne a objasniť ich vplyv na rozvoj cezhraničnej spolupráce,
- vnímať a posudzovať celistvosť, funkčnosť a evolučnosť spoločenských (sociálno-ekonomických) štruktúr pri slovensko-ukrajinskej hranici.

Niektoré kapitoly sú ukončené domácou písomnou úlohou, ktorú pošlete v dohodnutom termíne svojmu tútorovi na opravu a zhodnotenie. Tieto písomné úlohy vám majú pomôcť pri získavaní spätnej väzby o vašom študijnom úsilí. V prípade, že vám počas štúdia vzniknú nejasnosti, nebudete si istí správnosťou svojich odpovedí, ale-

bo budete mať potrebu diskutovať o niektorých študijných témach, spojte sa s tútorom, ktorého vám organizátori štúdia prideli.

Nezabúdajte ale, že k získaniu dokonalosti vám pomôže iba sústavná práca s odporúčanou literatúrou. Prajem vám vytrvalosť, trpezlivosť a húževnatosť počas štúdia. Úspech sa potom určite dostaví!

Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

1. GENIUS LOCI, DEMOKRACIA A FÁZOVÝ PRIESTOR PRI SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI

Ciele:

Cieľom tejto kapitoly je, aby ste po jej preštudovaní boli schopní:

- objasniť, aký význam je prisudzovaný vedecko-technickému pokroku v Západnej civilizácii,
- vysvetliť, čo sa rozumie pod pojmom univerzálne, regionálne a lokálne spoločenské štruktúry,
- špecifikovať primárny znak náboženskej orientácie obyvateľov,
- vysvetliť, v čom spočíva podstata holistického prístupu k rozvoju ľudských spoločenskostí,
- vysvetliť mentálnu kategóriu „fázový priestor“ a objasniť, akým spôsobom je možné vymedziť fázový priestor pri slovensko-ukrajinskej hranici,
- charakterizovať, v čom spočíva jednota spoločensko-politických štruktúr a vysvetliť funkciu a význam všeobecných ľudských väzieb a kooperatívnych väzieb,
- vysvetliť, čo sa rozumie pod pojmami orientačné a identifikačné spoločenské procesy,
- definovať pojmy „genius loci (genius regionis)“ a uviesť, aká je ich celospoločenská funkcia a význam,
- uviesť, do akých činností sa premieta vôľa jednotlivých generácií po spoločenskom pretrvávaní a generačnej nadväznosti (kontinuite),
- vysvetliť, prečo je na začiatku 21. storočia dôležité venovať pozornosť novej interpretácii demokratickej teórie,
- definovať pojem „euroregión“ a uviesť príklady euroregiónov týkajúcich sa Slovenskej republiky,
- vo vymedzenom „euroregióne Karpaty“ uviesť príklady, prostredníctvom ktorých je už dnes napíňaná myšlienka o rozvoji vzájomnej cezhraničnej spolupráce (Vencálek 2016).

Pojmy na zapamätanie:

- atraktor,
- euroregión,
- fázový priestor,
- genius loci, genius regionis,
- holizmus,
- orientácia a identifikácia,
- percepcia,
- reinterpretácia a demokratická teória,
- univerzálne, regionálne a lokálne štruktúry,
- územná identita,
- všeobecné ľudské väzby a kooperatívne väzby.

Sprievodca štúdiom:

Štúdium makroregionálnych, mezoregionálnych a mikroregionálnych vzťahov je pri poznávaní charakteru cezhraničných väzieb a vzťahov úzko prepojené s porozumením príslušných časopriestorových štruktúr.

V preambule Európskej charty hraničných a cezhraničných regiónov prijatej v roku 1995 sú hranice vnímané ako „jazvy dejín“. Preto je aj cezhraničná spolupráca vnímaná ako spoločenský jav, napomáhajúci zmierňovaniu nevýhod z existencie jednotlivých hraníc a tiež napomáhajúci prekonávaniu negatívnych dôsledkov vyplývajúcich z prípadnej okrajovej polohy týchto hraničných území.

Cezhraničná spolupráca je tak vnímaná ako spoločenský jav, napomáhajúci zlepšovaniu životných podmienok obyvateľov na oboch stranách hraníc. Preto by spolupráca mala zahŕňať ako hospodárske, tak aj sociálne, kultúrne a infraštruktúrne aspekty života obyvateľov žijúcich v prihraničných regiónoch.

Čo najkomplexnejšie porozumenie rozdielnym životným podmienkam ľudí na oboch stranách hraníc je možné ale len prostredníctvom vzájomnej empatie a následnej obojstrannej tolerancie vyúsťujúcej do vzájomnej dôvery všetkých zainteresovaných subjektov.

Pokiaľ cezhraničné regióny fungujú, stávajú sa akýmiisi „mostami“ v procese vzájomného súžitia obyvateľov na rôznych stranách inštitucionálne najrôznejšie vymedzovaných a ľuďmi vnímaných hraníc.

V rámci európskeho integračného procesu majú zvlášť dôležitú funkciu euroregióny, ktoré by mali vytvárať čo najoptimálnejšie podmienky na rozvoj spolupráce rozdielnych spoločností, nachádzajúcich sa po obidvoch stranách štátnej hranice. V žiadnom prípade by euroregióny nemali suplovať činnosť pestrej škály spoločenských iniciatív prichádzajúcich „zdola“, ale mali by účinne napomáhať k rozvoju širokej škály diverzifikovaných vzťahov, umožňujúcich vzájomné spolužitie na obidvoch stranách hranice. V tomto zmysle ani sebalepšie vymyslené zámery, prichádzajúce z hierarchicky vyšších riadiacich úrovní, nemôžu relevantne nahradiť iniciatívu významných regionálnych osobností, miestnych záujmových občianskych združení, alebo široko vnímaných občianskych iniciatív.

Štúdium, venované poznaniu rozdielnosti životných podmienok obyvateľov na obidvoch stranách slovensko-ukrajinskej hranice, je nevyhnutnou podmienkou pre pochopenie inovatívnych snáh, majúcich za cieľ posilnenie sociálnej a územnej súdržnosti (kohézie) krajiny.

Pokúsme sa preto vnímať životné situácie našich predkov v historicko-vývojových kontextoch. Posilňovanie demokracie bude potom omnoho viac, než administratívno-byrokratické činnosti, prezentovať potreba porozumenia geniu loci a geniu regionis na obidvoch stranách slovensko-ukrajinskej hranice. Následne budeme omnoho plastickejšie vnímať aj fázový priestor slovensko-ukrajinského prihraničného regiónu.

Čas, ktorý je potrebný na preštudovanie kapitoly: 6 hodín

1.1 Holistický princíp vnímania spoločenskej reality a genius loci

Rozhodujúca časť ľudského spoločenstva Západnej civilizácie bola dlhodobo presvedčená, že rozhodujúcim znakom spoločenského pokroku je rast hmotných statkov, ku ktorému dopomáha predovšetkým vedeckotechnický rozvoj. Už samotným preferovaním materiálnych statkov, zvýrazňovaním iba momentálne existujúcich objektov a spoločenských javov, spolu s preceňovaním objektívne vnímaných aspektov ľudskej reality, boli vytvárané podmienky k budúcim pochybám nad správnosťou tohto spôsobu vnímania reality sveta. Syntetizujúci, teda istým spôsobom komplexný prístup k štúdiu spoločenských procesov, bol mechanicky vnímaný ako sumarizácia analytických prístupov. Zdanie správnosti tohto postupu bolo posilňované rýchlym zvyšovaním počtu čiastkových informácií.

Univerzálne,
regionálne,
lokálne
štruktúry

Ľudské pochybnosti ale privádzajú človeka k tomu, aby svoje percepčné schémy obsahujúce *univerzálne* (všeludské) štruktúry, štruktúry podmienené *lokálne* (špecificky) a štruktúry podmienené *regionálne* (kutúrno-historicky) akceptoval čo najkomplexnejšie (Vencálek 2014). Znamená to, zohľadniť ľudskú prirodzenosť, tvorenú fyzickou substanciou (ľudské telo), dušou (psyché) a všade prítomným duchom (pneuma). V mnohých prípadoch bola ľudská iracionalita vnímaná ako akýsi subjektívny pocit, ktorý v žiadnom prípade nesúvisí s vnímaním ľudských hodnôt.

Na začiatku 3. tisícročia je zrejmé, že práve vo vyspelom svete Západnej civilizácie výrazne chýba komplexnejšie chápanie človeka, ktoré by vychádzalo zo vzájomnej pôsobnosti objektivity a subjektivity, zo vzájomnej previazanosti materiálnych a nemateriálnych hodnôt, z previazanosti vzťahov vnútorného a vonkajšieho prostredia každého jednotlivca, ľudskej entity, alebo inak vnímanej parciálnej časti ľudskej populácie ako celku. Komplexnejšie vnímanie je tak podmienené potrebou vnímania jednoty ako prepojenia medzi nekonečne rozrôznenými parciálnymi časťami reality sveta.

Holizmus

Začiatkom 20. storočia bol rozvíjaný holistický filozofický smer, ktorý jednoznačne uprednostňoval prioritu celku nad jeho parciálnymi časťami. V dobe svojho vzniku, teda ako reakcia na jednostranné mechanické vnímanie väzieb (vtedy vo vednom odbore biológia), to inak snáď ani nemohlo byť. Je ale prekvapujúce, že na začiatku 21. storočia, teda v období výrazne rozvinutých globalizačných vzťahov, mnohí zástupcovia integrovaných celkov (napr. integračné zoskupenia štátov) majú tendenciu vnímať realitu rovnako. Vychádzajú z pozícií, že na úrovni celku je možné vytvoriť unifikujúce pravidlá, ktoré potom bude možné totožne uplatňovať (implementovať) v čiastkových štruktúrach (pokiaľ majú na mysli územné štruktúry, potom by sa jednalo o regióny, ich hranice a pod.). Na túto chybu poukázal už v 40. rokoch 20. storočia francúzsky esejista Antoine de Saint Exupery (1900 – 1944), ktorý uviedol:

„Mýli sa ten, kto chce utvárať povrchný poriadok, pretože nedokáže vládnuť z dostatočnej výšky, aby odhalil chrám. Namiesto skutočného poriadku nastolí iba policajnú disciplínu, kde budú všetci ťahať jedným smerom a kráčať rovnakým krokom. Ak všetci budú

poddaní, jeden ako druhý, žiadne hodnoty si nedosiahol, pretože z tisícov podobných pilierov vznikne len duchaprázdna zrkadlenie, nie však chrám. Skutočným poriadkom je chrám." (Exupéry 1998, s. 138)

Prepájanie spoločenského vedomia obyvateľov Európskej únie by tak malo vznikáť ako vzájomnosť genia loci regionálnych a národných dejín Európy s geniom planéty Zem ako celku. Nielen Slovenská republika a Ukrajina sa nachádzajú v duchu vlastných historických skúseností, vyplývajúcich z uplatňovania svojho genia regionis pred dlhodobou úlohou – začleňovaním týchto priorít do novovnímaného súžitia medzi dvomi územnými systémami, oddelenými štátnou slovensko-ukrajinskou hranicou. Kultúrno-historické dedičstvo majúce svoju nemateriálnu dimenziu sa tak stáva neobyčajne významným fenoménom nového poňatia slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu, na ktorý sa dá stále viac pozeráť ako na *fázový priestor*, ako mentálnu kategóriu, kde ľudská vizualizácia umožňuje projekciu nielen toho, čo bolo, či v súčasnosti je, ale aj animáciu toho, čo by pri zmenených podmienkach mohlo iba nastať.

Fázový priestor

Tento fázový priestor zo slovenskej strany zahŕňa Prešovský samosprávny kraj a Košický samosprávny kraj, z ukrajinskej strany potom štyri administratívno správne oblasti: Zakarpatskú, Ivanofrankivskú, Lvovskú a Ternopilskú. Štátna slovensko-ukrajinská hranica sa tak vo fázovom priestore stáva jedným z významných *atraktorov*, teda v tomto prípade líniou, ktorá priťahuje spontánne individuálne rozhodovanie zástupcov ako slovenského, tak aj ukrajinského priestorového systému. To, čo je zrejme je to, že tento líniový atraktor bude stále viac ovplyvňovať tvorbu nových typov priestorovej organizácie tohoto prihraničného regiónu.

Atraktor

1.2 Genius loci (regionis) a územná identita obyvateľov

Veľkou výzvou pre súčasný svet je hľadanie toho, čo nás zjednocuje. Nejde pritom o mechanicky vnímanú „rovnakosť“ ale naopak, o uvedomovanie si regionálnych rozdielností, s vedomím vlastnej neopakovateľnej identity, s vedomím jedinečného genia loci (regionis). Jednota priestorovo-politických štruktúr nespočíva v ich

Väzby všobecne ľudské a kooperatívne

unifikácií a homogénosti, ale naopak v zachovaní rozmanitosti a rôznorodosti prejavov ľudskej existencie. Ide predovšetkým o väzby:

- a) *všeobecne ľudské* (napr. osobnostné, etické, solidárne, etnografické),
- b) *kooperatívne* (vytvárajúce sa na báze kultúrno-historických pocitov spoločnej účasti).

Pri vnímaní fázového priestoru by malo ísť predovšetkým o pochopenie historického kontextu vývoja daného miesta, a tým aj jeho súčasného charakteru a ďalej o porozumenie spôsobu vnímania daného miesta, a tým aj vzťahu jeho obyvateľov ku genius loci (regionis).

*System
systémov*

Podľa Christiana Norberga Schulza je človek vystavený dvom procesom: *orientačnému a identifikačnému*. (Schulz 2010) Prvá úroveň je daná vonkajším prostredím, pričom je človek nútený orientovať sa v tomto prostredí. Druhú úroveň predstavuje vnútorné prostredie každého jednotlivca, pričom v tomto prostredí sú vytvárané existencionálne významy života ľudí.

*Genius loci,
genius
regionis*

Podľa M. Heideggera každé miesto predstavuje kvalitatívnu totalitu komplexnej povahy, ktorá sa nedá redukovať na žiadnu z jeho vlastností. (1996) Preto sa akékoľvek miesto nedá popísať len prostredníctvom analytických pojmov. *Genia loci (regionis)* je teda možné vnímať ako súbor mimoriadnych vlastností a významov študovaného miesta (regiónu), ktoré neopakovateľným spôsobom prepájajú konkrétne ľudské artefakty (hmotnej i nehmotnej povahy) s prírodným prostredím.

Pretože historický kontext daného miesta sa neustále mení, je štúdium genia loci (regionis) nutné chápať ako neustálu konkretizáciu podstaty týchto miest v kontexte meniacich sa súvislostí.

Ak bolo v modernej spoločnosti možné jednotlivé spoločenské hodnoty vnímať viacmenej izolovane a jednotlivo, v postmodernej spoločnosti nadobúdajú rozhodujúci význam komplexné hodnoty, teda tie, ktoré vypovedajú o ľudskej kreativite, duchovnom rozmere spoločnosti a o ľudskom kapitále, či komplexnom potenciále krajiny. Ako kľúčová sa nejaví znalosť okamžitého (bezprostredne aktuálneho) stavu, ale predovšetkým znalosť tých

charakteristík, ktoré môžu vypovedať o možnom využití ľudského fenoménu (za určitých podmienok a v danom čase). Význam tak nadobúda schopnosť a ochota ľudí odhalovať rozdiely medzi „existujúcim“ (aktuálnym) a „možným“ (teda tým, čo môže príčinou človeka vzniknúť a kreatívne pôsobiť). Vedomie identity sa preto stáva súčasťou širšie ponímanej vôle jednotlivých generácií po kontinuite. Pokiaľ je identita generačne prenášaná do budúcnosti, je tento proces permanentne spájaný s nastolovaním otázok vzájomných vzťahov medzi tradíciami a inováciami.

Územná identita je prejavom a súčasne výrazom širšie poňatej zodpovednosti ľudí voči sebe samým, druhým ľuďom a prostrediu, ktoré ich obklopuje. Uvedomovanie si genia loci (regionis) a posilňovanie územnej identity obyvateľov tak vyúsťujú do širšej účasti ľudí na verejnom živote. Vývoj územných celkov je spojený s rozvojom plejády vzťahov v zmysle makro-mikro, vonkajšok-vnútrajšok, spoločné-odlišné a pod.

<p><i>Územná identita</i></p>

Identita nie je preto chápaná v zmysle „zakódovanej stability“, ale je vnímaná ako stále sa vyvíjajúca hodnota. Hľadanie novej adaptívnej stratégie rozvoja (nielen) slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu je teda spojené s nutnosťou komplementárneho vnímania všetkých spoločenských objektov, javov a procesov.

1.3 Nové vzťahy ľudskej prirodzenosti, demokracie a vnímania štátnej hranice ako súčasti euroregiónu

Prosté konštatovanie „rozdielnosti“ nikoho k ničomu nezaväzuje. Takýto druh vnímania spoločenskej reality dokonca môže byť aj neproduktívny. Ako kľúčové môže byť pri štúdiu rozdielnosti považované funkčné a významové prepájanie zistených skutočností. Následne zohľadnené „hľadisko“ preto už nemá povahu prostého „registračného“ konštatovania rozdielov, ale vypovedá o určitom vnímaní, aj keď stále sa meniacej, konkrétnej podstaty daného javu. Vnímanie zrýchľujúcich sa zmien v prítomnosti však nevytvára dostatok priestoru na zaoberanie sa minulosťou. Stále viac otvorenejšie spoločenské pomery ale vyvolávajú silnejúcu po-

trebu jednotlivcov po vlastnom sociálnom a morálnom ukotvení v danom mieste. Posilňovaný je tak spoločenský význam znalosti génia miest a regiónov.

Reinterpretácie demokratickej teórie

Vnímanie demokracie, ako jednej z kľúčových kategórií, či už v politickej teórii, alebo aj v spoločenskej praxi je v súčasnosti výrazne zúžené na procedurálne hľadiská, právne ukotvenie ľudských a občianskych slobôd, alebo ich súdne a mimosúdne garancie (napr. prostredníctvom činnosti ombudsmana), či následne na princípy usporiadania sústavy najvyšších štátnych a vertikálne členených štruktúr rozdelenia moci. Na začiatku 21. storočia sa však do popredia pozornosti svetovej verejnosti začína dostávať potreba *reinterpretácie demokratickej teórie*, v zmysle nového axiologického prepracovania demokracie, ako komplexne vnímaného postoja ľudí k stále viac sa integrujúcim spoločenským procesom. Z tohto aspektu sa pre Európsku úniu 21. storočia javí ako neobyčajne aktuálna reinterpretácia demokratickej teórie v zmysle znovuoživenia poňatia demokracie ako mravného a duchovného postoja, ako spôsobu bytia jej obyvateľov prostredníctvom takých hodnôt, akými sú úcta jedného človeka k druhému (vychádzajúc z poznania rozdielností a následne schopností rozvoja empatie, vedúce k tolerancii a dôvere), poctivosť v konaní a ľudských činnostiach, čo je ale celkom niečo iného, než bezmyšlienkovitá podriadenosť alebo loajalita v zmysle bezvýhradnej oddanosti a poslušnosti. V celkom novom duchu by tak mala byť vnímaná dobrá výchova (ako základný vklad novoponaťej rodinnej politiky), vnímanie vkusu (ako odklon od konzumných zvyklostí), spoločenská solidarita (ako dôsledok posilňovania empatických princípov vnímania reality) a tvorba podmienok k realizácii tvorivých činností širšie vnímaného spektra ľudskej populácie (nielen v zmysle posilňovania konkurencieschopnosti čiastkových subjektov v ekonomických aktivitách).

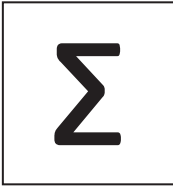
Euroregión

V tejto súvislosti sa dlhodobo mení aj vnímanie štátnej hranice. Jednou z veľkých premien tohto krajinného fenoménu je jej začleňovanie do fázových priestorov nazývaných *euroregióny*. V rámci európskeho integračného procesu je na ne nazerané predovšetkým ako na inštitúcie: „Euroregión je formálna štruktúra na cezhraničnú spoluprácu, ktorá zahŕňa zástupcov z miestnej a regionálnej úrovne“. V rámci tohto pragmatického pohľadu sú euroregióny vnímané ako akési implementačné agentúry pre uplaňo-

vane špecifickej regionálnej politiky EÚ. Na obidvoch stranách hranice je tak vytváraná na báze zrkadlového princípu podobná inštitucionálna štruktúra (najčastejšie v podobe: valná hromada, rada, konateľstvo, pracovné skupiny). Pokiaľ vychádzame z definície euroregiónu, ako „formálnej štruktúry cezhraničnej spolupráce“, potom sa v rámci riadiaceho aparátu nedá pochybovať o nadbytku regionálneho vnímania krajiny.

Nie je ale práve takto prezentovaná pozornosť cezhraničnému regionálnemu rozvoju práve jedným z príkladov umelo vytváranej objektivity, vznikajúcej metodickým odmyslením pestrej škály historicky, kultúrne, sociálne, ale aj fyzickogeograficky determinovaných priestorových vzťahov, viazaných na časopriestorovú kontinuitu obyvateľov? Pretože takto sa cezhraničná spolupráca dotýka len minima vybraných inštitúcií a nie komplexne poňatých subjektov v prihraničných územiach na obidvoch stranách hranice.

V evolučnom procese vývoja ľudstva mali predsa vždy zásadný význam predovšetkým v krajine historicky vznikajúce a realizujúce sa vlastné aktivity ľudí. Tie boli potom zaštitené príslušnými organizáciami, zmyslom ktorých bolo napomáhať rozvoju konkrétnych činností. V takto vnímanej cezhraničnej spolupráci dochádzalo predovšetkým k posilňovaniu vzájomného poznávaniu rozdielnych spoločenských entít, ich empatie a tolerance a následnému rozvoju konsenzuálne akceptovanej tvorby spoločenských projektov (aktivít). A tak, aj keď najprecíznejšie vyprojektované zámery euroregionálnych inštitúcií, tvoriacich náplne projektov vzájomnej spolupráce, ku ktorým v Karpatskom euroregióne patrí napr. projekt „Karpatský vláčik“, nemôže okrem marketingových a komerčných dopadov na príslušnú organizáciu (firmu), výraznejšie prispieť k deklarovanému cieľu vzájomného poznávania. Tým by malo byť poznanie vzájomných rozdielností života spoločenských entít, ich empatie a tolerance vedúcej k posilňovaniu dôvery a následnému rozvoju konsenzuálne akceptovaných iniciatív parciálnych častí občianskej spoločnosti.

Zhrnutie:

Ak vychádzame z predpokladu, že prepájaním vzájomnosti genia loci regionálnych a národných dejín s géniom Európy a planéty Zem, ako celku by malo byť utvárané nové spoločenské vedomie obyvateľov Európskej únie, potom „by bolo preto nanajvýš nezodpovedné prerefovať akúkoľvek vyššiu územnú integráciu bez toho, že by sme systematicky nevytvárali podmienky na čo najpestrejšiu sebaštrukturalizáciu a čo najpestrejšiu účasť ľudí na živote ako takom. Umožniť ľuďom, aby v čo najširšom zmysle slova boli sebou samými, znamená chápať a podporovať územnú identitu obyvateľov, ako spôsob ich života.“ (Vencálek 1998, s. 86 – 87)

K posúdeniu možností ďalšieho rozvoja slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu je preto nutné predovšetkým porozumieť geniu loci (regionis) ako slovenskej, tak aj ukrajinskej prihraničnej krajine.

Úloha k textu:

Základným zdrojom spoločenskej identity je ľudská spôsobilosť ukladať, triediť a znovu sa rozpamätávať na určité informácie. Rozpamätávanie sa na minulé poznatky prebieha buď úmyselne, alebo spontánne, má prvky mechanické alebo logické. Vybavovanie si pôvodných obsahov pamäte prebieha vo forme slovnej (verbálnej) alebo obrazovej (ikonickej). Predpokladom trvalejšieho zapamätávania si vedomostí je úmyselné učenie a používanie daných poznatkov v praxi. Vyjadrite sa, v čom by sa mali funkcie vzdelávania v 20. a 21. storočí líšiť. Uvedte na príklade stredných a vysokých škôl v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne konkrétne príklady, reprezentujúce nové funkcie výchovno vzdelávacieho procesu.

Kontrolné úlohy:

1. Na základe príslušnosti k miestu trvalého bydliska odpovedzte na nasledujúce otázky: Čo sme boli? Kde sme? Kam smerujeme? Čo chceme dosiahnuť? Prečo to chceme dosiahnuť? Ako dosiahnuť to, čo chceme?
2. Dňa 1. novembra 1993 vstúpila do platnosti tzv. „Maastrichtská zmluva“. Preštudujte jej plné znenie a uveďte, v čom môže táto zmluva napomôcť k rozvoju slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce.

3. Uvedte, ktoré hraničné prechody na slovensko-ukrajinskej hranici slúžia na prekročenie štátnej hranice pre a) železničnú dopravu, b) cestnú dopravu, c) pre peší prechod.
4. Uvedte názov euroregiónu pri slovensko-ukrajinskej štátnej hranici. Urobte jeho presné vymedzenie vo všetkých krajinách (Slovensko, Poľsko, Ukrajina, Maďarsko, Rumunsko). Uvedte všetky hraničné prechody nachádzajúce sa v danom euroregióne a objasnite ich funkcie.

Otázka na zamyslenie:

O tom, že Blízky Východ je veľmi nestabilný región, sa nie je nutné obšírne zmieňovať. Zamyslite sa nad odpoveďou, ktorú rozhlasová novinárka Pavla Jazairová položila v Belgicku známemu izraelskému spisovateľovi Amosovi Ozovi: „Môže tak malý štát ako Izrael ešte vstrebávať nových ľudí? Pokiaľ Izrael dokonale využije svoje možnosti, viac krajina nepotrebuje. Preto si myslím, že osadníci nemajú pravdu. Je tu dosť miesta pre všetkých – pre Izraelcov aj pre Palestínčanov.“

2. GENIUS LOCI DREVENEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY AKO FAKTOR CEZHraniČNEJ SPOLUPRÁČE PRI SLOVENSKO- UKRAJINSKEJ HRANICI

Ciele:

Po preštudovaní tejto časti študijnej opory by ste mali vedieť:

- objasniť s čím súvisí striedanie spoločenských významov pravoslávnej a grécko-katolíckej cirkvi na Slovensku a na Ukrajine,
- definovať hlavný diferenciatívny znak drevených sakrálnych stavieb bojkovského a lemkovského typu,
- vymenovať drevené sakrálne pamiatky, chránené pod patronátom UNESCO nachádzajúce sa v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne,
- charakterizovať jednotlivé slovenské drevené sakrálne pamiatky v slovensko-ukrajinskom prihraničnom regióne,
- charakterizovať jednotlivé ukrajinské drevené sakrálne pamiatky v ukrajinsko-slovenskom prihraničnom regióne,
- charakterizovať špecifickosť drevených sakrálnych stavieb Vonkajších Východných Karpát ako faktora budúceho rozvoja cezhraničnej spolupráce Slovenska a Ukrajiny,
- špecifikovať vplyvy územných zmien trojitého delenia Poľska na charakter architektúry drevených sakrálnych stavieb v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne,
- posúdiť, či sa v Európe nachádza ešte nejaké podobné územie, v historickom vývoji ktorého bol podobne výrazný kontakt troch kultúrno-spoločenských prúdov, ako je tomu v prípade slovensko-ukrajinsko-poľského cezhraničného regiónu (vplyvy západné, východné, balkánske),
- posúdiť dôležitosť európskych drevených sakrálnych pamiatok a nastieniť smery možnej budúcej cezhraničnej spolupráce, ktoré by vychádzali práve zo znalostí tohto aspektu genia loci (regionis) Vonkajších Východných Karpát.

Pojmy na zapamätanie:

- architektonický smer balkánsko-karpatský,
- architektonický smer ruský,
- architektúra bojkovského typu,
- architektúra lemkovského typu,
- Brestlitovská cirkevná únia,
- dvojzrubová trojdielna sakrálna stavba,
- Nízke Beskydy,
- Poľsko-litovský štát,
- pravoslavná cirkev (ortodoxná cirkev),
- grécko-katolícka cirkev,
- slovenské Poloniny,
- trojzrubová trojdielna sakrálna stavba,
- ukrajinské Poloniny,
- UNESCO; gréckokatolícky chrám sv. Mikuláša, Bodružal (SK),
- UNESCO; kostol sv. Františka z Assisi, Hervartov (SK),
- UNESCO; gréckokatolícky chrám sv. Micheala Archanjela, Lodomirová (SK),
- UNESCO; gréckokatolícky chrám Prenesenia pozostatkov sv. Mikuláša, Ruská Bystrá (SK),
- UNESCO; chrám sv. Juraja, Drohobič, Lvovská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám Nanebovstúpenia Pána, Jasinja, Zakarpatská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám Najsvätejšej Bohorodičky, Matkiv, Lvovská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám sv. Bohorodičky, Nižnij Verbiž, Ivanofrankivská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám sv. Ducha, Potelič, Lvovská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám sv. Ducha, Rohatin, Ivanofrankivská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám sv. Micheala Archanjela, Užok, Zakarpatská oblasť (UA),
- UNESCO; chrám sv. Trojice, Žovkva, Lvovská oblasť (UA).

Sprievodca štúdiom:

Napriek tomu, že problematike kultúrneho dedičstva je venovaná stále väčšia pozornosť, zostávajú trochu v úzadí otázky spojené s vplyvmi kultúrneho bohatstva na formovanie identity ľudí žijúcich na daných územiach. Podľa K. Ivaničky (2000, s. 72) „Ak je sociálnemu vývoju vlastná i nelinearita, nachádzame ju aj vo vývoji oblastnej štruktúry... Zdá sa, že súčasné globalizačné trendy nadväzujú na rôzne vývojové štádiá (westfalská Európa, versaillská Európa, mníchovská Európa, jaltská Európa a najnovšie maltská Európa).“

Horský masív Vonkajších Karpát prestupujúci od slovenského okresu Bardejov, naprieč východným slovensko-poľským cezhraničným regiónom až na západnú Ukrajinu, v značnej miere determinuje hranicu medzi Zakarpatskou hranicou a severnejšie sa nachádzajúcimi oblasťami Lvovskou a Ivanofrankivskou. Masív je domovom veľkého množstva evolučne, významovo i funkčne diferencovaných pamiatok drevenej sakrálnej architektúry. Mnohé z nich majú natoľko významnú spoločensko-kultúrnu hodnotu, že boli zapísané do zoznamu pamiatok svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Okrem historicko-architektonickej hodnoty drevených sakrálnych stavieb lemkovského, rímskokatolíckeho, haličského a bojkovského typu disponuje slovensko-ukrajinsko-poľský cezhraničný región európsky druhým najstarším súborom stavieb tohoto druhu. (Vencálek 2016, s. 66)

Podľa generalizácie Hofstedových (2007, s. 132) sa dajú rozdiely kultúr vnímať v charaktere hodnôt, rituálov, osobností a symbolov. Kultúrne dedičstvo v podobe drevených sakrálnych stavieb Vonkajších Východných Karpát preto vytvára neobyčajne zaujímavý potenciál na rozvoj slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce.

Čas potrebný na preštudovanie kapitoly: 8 hodín

2.1 Historické fakty o architektúre drevených sakrálnych stavieb v západnej časti Vonkajších Východných Karpát

Vonkajšie Východné Karpaty prestupujú západovýchodným smerom cez štyri štáty: Slovenskú republiku, Poľskú republiku, Ukrajinu a končia v severnom Rumunsku. Na území Slovenskej republiky je toto územie tvorené dvomi geomorfologickými oblasťami: *Nízkymi Beskydami a Poloninami*. V geomorfologickej klasifikácii platnej v Slovenskej republike začínajú Nízke Beskydy na západe v Kurovskom sedle (683 m n. m.). Rozprestierajú sa až do povodia rieky Ublianka, ktorá na území Ukrajiny ústi pri obci Malý Berezny (Малий Березний) do rieky Uh (Уж). Pri slovensko-poľskej hranici sa Nízke Beskydy tiahnú od Kurovského sedla (okres Bardejov) až do pramennej oblasti rieky Udavy (ľavostranný prítok rieky Laborec) nachádzajúcej sa pri slovensko-poľskom turistickom prechode Osadné-Balnica. Odtiaľ až k slovensko-ukrajinskej hranici sa rozprestierajú západné Poloniny, na Slovensku tvorené Bukovskými vrchmi.

*Nízke
Beskydy,
slovenské
Poloniny*

Ukrajinské Karpaty sa pojmovo dajú považovať za identické s termínom Poloniny. Na území Zakarpatskej oblasti sa potom okrem Polonín ďalej nachádzajú *Boržava* s dominantou Stij (Стій) s nadmorskou výškou 1 681 m, horský chrbát *Svidovec* (Свидовець) s najvyšším vrcholom Bliznica (1 883 m n. m.) a najvyššia časť Polonín nazývaná *Čornogora* (Чорногора) s najvyššou horou Goverla (Говерла) 2 061 m n. m.

*ukrajinské
Poloniny,
Boržava,
Svidovec,
Čornogora*

Nízke Beskydy sú v rámci Slovenskej republiky tvorené masívom Busova, Ondavskej vrchoviny, Laboreckej vrchoviny a tzv. Beskydským predhorím.

V prihraničnej zóne sa nachádza mnoho malých vidieckych sídli s početnými drevenými sakrálnymi stavbami. Mnohé tradičné prvky tejto architektúry boli v priebehu historického vývoja pretvárané jednak z vonkajšieho priestoru prichádzajúcimi inováciami, alebo boli naopak také silné, že difundovali ony samé ďaleko za hranice miest svojho pôvodu.

Pre obyvateľov Vonkajších Východných Karpát bolo už od dávnych dôb charakteristické využívanie dreva, ako základného sta-

vebného materiálu. Aj stavitelia sakrálnych stavieb teda museli byť ovplyvnení stavebnými architektonickými slohmi (napr. gotika, baroko), limitovanými možnosťami využívaného stavebného materiálu a skúsenosťami odovzdávanými generačne.

Sakrálne stavby, s ktorými sa na území Vonkajších Východných Karpát stretávame, boli zhotovované predovšetkým z dreva modernov (smrekovcov), jedlí, smrekov a tisov. Najstaršie známe drevené kostolné stavby pochádzajú sice z 15. storočia, avšak väčšina stavieb vzniknutých pred obdobím reformácie sa nedochovala. Budovali sa ako zrubové objekty. Niektoré stavby kopírovali kamennú gotickú architektúru. Často boli obohnané aj kamennými ohradami, alebo drevenými plotmi so vstupnou bránou. Súčasťou týchto objektov boli cintoríny a drevené zvonice. Proces rekatolizácie sa na európskom kontinente prejavil barokizáciou architektúry (napr. cibulové strechy s lampášmi, alebo v 18. storočí štýlové výmalby sakrálnych stavieb).

*Pravoslávie
(ortodoxia)*

Pravoslávie (ortodoxia) se začalo vytvárať po rozdelení Rímskej ríše. Definitívne sa odštiepilo od západnej kresťanskej cirkvi v r. 1054. Nemá centrálnu organizáciu, ale v súčasnej dobe má 19 samostatných územných cirkví (15 tzv. autokefálnych a štyri tzv. autonómne cirkvi), na čele ktorých stojí patriarcha, eventuálne katolikos, metropolita či arcibiskup. Pravoslávie odmieta viacero katolíckych dogiem (napr. o nepoškvrnenom počatí Panny Márie, o očistci) aj cirkevných praktík (celibát pre nižší klérus, predaj odpustkov).

*Poľsko-
litovský štát*

Zikmund II. August (1520 – 1572), od roku 1529 veľkoknieža litovský a od roku 1548 poľský kráľ (posledný z rodu Jageloncev) v roku 1569 zjednotil obidve územia do tzv. Poľsko-litovského štátu a tým sa začala na ukrajinskom území prejavovať výrazná polonizácia a prostredníctvom renesančnej kultúry aj ovplyvňovanie územia západoeurópskymi vplyvmi. Tieto vplyvy prenikali jednak z územia južného Poľska (jedná sa napr. o činnosť florentského architekta Bartolomea Berrecciho (1480 – 1537) na výstavbe Zikmundovej kaplnky (1519 – 1533) na krakovskom hrade Vavel (Wawel). Rovnako tieto renesančné vplyvy prenikali cez Slovensko do Zakarpattia (dokladom tohto vplyvu môže byť stavba mestskej radnice v Bardejove – s najväčšou pravdepodobnosťou prvej renesančnej stavby na slovenskom území, ktorá spoločne s ďalšími

pamiatkami historického jadra Bardejov bola v roku 2000 zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO). Tretí aspekt prieniku renesancie na ukrajinské územie mal povahu pólov, ku ktorým nepochybne patrí mesto Lvov. Po rozsiahlom požiari mesta v roku 1527 sa na jeho výstavbe podieľali práve umelci z centier európskej renesancie.

„Majstri maliarských dielní v Lvove boli ovplyvnení vzorkovníkmi s ikonografiou západoeurópskeho kresťanstva z tlačí 15. a 16. storočia. Používali napríklad knihu *Ars Mariendici ex Variis Scipturali* vydanú v roku 1498 v Lipsku, z ktorej čerpali nové námety (Snímanie z kríža alebo Pieta – napr. Potelič při Lvove), či spodobenía mnohých západokresťanských svätcov. V Lvove pôsobili okrem 75 domácich (Maksim Vorob, Choma Feďko, Ivan Mikola a Vasko Vorobej, Vasko Maximovič, Lavrin Puchol a i.) tiež talianski architekti (napríklad Paolo de Roma, Pietro di Barbona) a maliari (napríklad Martino Altamonte a iní, ktorí prichádzali z Krakova), poľskí maliari (napríklad Iwan Rutkowicz, Iwan Polakowicz) a nemeckí sochári (napríklad Andreas Schlüter, Stephan Schwaner). Podieľali sa tiež na výzdobe drevených kostolov v Žovkve (Жовква), Poteliči (obidve tieto stavby sú zapísané do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO) a okolia.” (Langer, Kuča 2009a, s. 405 – 406)

V dňoch 16. – 20. októbra 1596 bola potvrdená tzv. *Brestlitovská cirkevná únia*. Vtedy sa časť západnej cirkvi odštíepila od východokresťanského prúdu a prepojila sa protredníctvom tejto únie s rímskokatolíckou cirkvou. Gréckokatolícke kostoly pripomínajú rímskokatolícke kostoly, avšak majú ikonostas (obligátnu zostavu ikôn – výjavov z evanjelia, typických pre pravoslávie) a slovanskú liturgiu. Kňaz sa pred vysvätením môže oženiť. Unijná dohoda platila najskôr pre premyslskú a ľvovskú eparchiu na poľskom území. V roku 1646 vstúpila unijná platnosť aj pre užhorodský episkopát, v roku 1664 pre mukačevský episkopát a od roku 1713 platila aj pre máramarošský episkopát rakousko-uhorskej monarchie. Tým, že bolo v unijných kostoloch umožnené stavať bočné oltáre, dochádzalo pripojovaním kaplniek z juhovýchodnej a severovýchodnej časti lode ku zmenám pôdorysu kostolných stavieb. Rakúsko-uhorská monarchia prezentovala v 18. storočí katolícku jednotu zavedením nového názvu pre uniatskú cirkev, a to termínu byzantsko-katolícka alebo grécko-katolícka cirkev. Postupne

*Brestlitovská
cirkevná
únia*

*gréckokatolícka
cirkev*

architektúra
lemkovského
typu

sa rozvíjal proces napodobňovania, predovšetkým vtedy módnych barokových architektonických vzorov západokresťanských chrámov. Do zväzku kostolov sa výrazne premietlo zavedenie zvonicevej veže nad predlodiou (predsieňou), ktorá sa stala novou dominantou kostolných stavieb. Tri veže trojzrubového chrámu sa tak postupne zvyšovali od východu po západ. Tento typ stavieb začal byť nazývaný (podľa najzápadnejšieho poľsko-ukrajinského etnografického regiónu) stavbami „*lemkovského typu*“. Je zaujímavé, že práve v haličskej oblasti ukrajinských Karpát sa tento vplyv na architektúru drevených kostolov neprejavil až tak výrazne, ako v premenách kostolov rozmiestnených na južných svahoch Vonkajších Východných Karpát.

2.2 Genius loci drevených sakrálnych stavieb severovýchodného Slovenska v kontexte Vonkajších Východných Karpát

Vo Vonkajších Východných Karpatách Slovenskej republiky sa nachádzajú drevené sakrálne stavby, ktoré prostredníctvom grécko-katolíckej cirkvi vytvárajú prepojenie medzi východnými a západnými európskymi cirkvami. Gréckokatolícka cirkev odvodzuje svoju činnosť od pôsobenia slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda na Veľkej Morave. Za oficiálny vznik tejto cirkvi sa vo vzťahu k slovensko-ukrajinskému pomedziu považuje dátum 24. apríl 1646, kedy došlo v Užhorode k zjednoteniu 63 pravoslávnych kňazov zo Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy so západnou katolíckou cirkvou pod názvom Užhorodská únia. V roku 1771 pápež Klement XIV. tzv. bulou *Eximia Regalium Principum* kanonicky potvrdil samostatné Mukačevské biskupstvo. Koncom 18. storočia bolo Mukačevské biskupstvo rozdelené na Máramarošský (1723), Satumársky (1776) a Košický vikariát (1787). V roku 1792 bol úrad Košického vikariátu prenesený do Prešova a boli položené základy budúceho gréckokatolíckeho biskupstva práve v Prešove. Prešovský úrad bol pápežom potvrdený v roku 1818.

Podľa autorov J. Langer a K. Kuču „zo 49 známych drevených kostolov (z toho 33 existujúcich) má deväť dvojzrubový charakter, a to v ukrajinských a rumunských obciach Máramarose a iných rumunských oblastiach.“ (Langer, Kuča 2009a, s. 343) K tomuto poňatiu sa prikláňajú aj autori Dudáš, Gojdič a Šukajová, naopak M. Sopoliga

zastáva názor, že všetky drevené kostolné stavby grécko-katolíckeho obradu majú charakter trojzrubový. (Sopoliga, 1996)

Cirkevné staviteľstvo drevených chrámov sa rozvinulo vo Východných Karpatoch hneď po vzniku Užhorodskej únie. A práve z tohto pohľadu je drevený chrám sv. Mikuláša v obci Bodružal, výstavba ktorého je datovaná do roku 1658, od roku 2008 zaradený (spoločne s ďalšími dvoma slovenskými grécko-katolíckymi chrámami) ako národná kultúrna pamiatka na listinu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

*UNESCO –
kostol sv.
Mikuláša
Bodružal,
Prešovský
kraj, SK*

Táto trojdielna dvojzrubová stavba z jedľového dreva je obložená doskami, pyramídová strecha je pokrytá šindľom, vrátane ozdobných makovičiek, nad ktorými sa vypínajú bohato zdobené kovane kríže. V najvyššej veži nad predsieňou (tzv. babinec) sú umiestnené zvony, pričom najstarší pochádza z roku 1759. Čelo lodi so štvorcovým pôdorysom zdobí celkom unikátny štvorradový ikonostas, známy tým, že na jeho zadnú stranu bol v 18. storočí namalovaný súčasný ikonostas. Jedinečný je teda vďaka svojej obojstrannosti, napriek tomu, že bol neskôr (1968) čiastočne rozdelený. Cárské dvojkrídlové dvere sú bohato pozlátené a vyzdobené vyrezávaním. Na ľavej strane lode je z 18. storočia pochádzajúca výmalba, zobrazujúca Posledný súd a Ukrižovanie.

*dvojzrubová
trojdielna
sakrálna
stavba*

V okrese Svidník, kde se nachádza chrám sv. Mikuláša v obci Bodružal, nájdeme ďalšie dve dvojzrubové trojdielne sakrálné stavby.

Prvá je kompletne reštaurovaný gréckokatolícky chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v Korejovciach pochádzajúci z roku 1764. Drevená stavba s tromi vežami je osadená doskami, strecha potom pokrytá šindľami, ktoré zdobia aj makovičky s ozdobnými trojrozmernými krížmi. Vedľa kostola je samostatne stojaca zvonica s tromi zvonmi z rokov 1796, 1771 a 1996. Ikonostas pochádza pravdepodobne z dnes už neexistujúceho kostola v Krajnej Bystrej.

Ďalšiu dvojzrubovú sakrálnu stavbu v okrese Svidník predstavuje drevený gréckokatolícky chrám sv. Bazila Veľkého v obci Krajné Čierne pochádzajúci z roku 1730. Tri veže s kuželovitými, šindľami zakrytými strieškami, sú osádzané trojramennými krížmi. V tej

najvyššej veži nad predsieňou je zavesený zvon z roku 1876. Štvorradový barokový ikonostas pochádza z 18. storočia.

V susednom okrese Bardejov sa nachádza päť dvojzrubových drevených sakrálnych stavieb. Najstaršia z nich je grécko-katolícky chrám sv. Kozmy a Damiána v lokalite Lukov-Venécia, pochádzajúci z roku 1708. Ide o stavbu prenesenú z poľskej Haliče (Galicja). O staršom pôvode chrámu svedčí nápis na ikone Presvätej Bohorodičky - Hodigitrie datovaný do roku 1654. Kužeľové, šindlami pokryté striešky všetkých troch veží sú ozdobené kovanými krížmi. Vo veži nad predsieňou sú dva zvony z rokov 1755 a 1886. Pod svätyňou sa nachádza malá pivnička, ktorá urobila túto stavbu v rámci všetkých drevených sakrálnych stavieb Slovenska celkom unikátnou. Okrem ikonostasu sa na bočných stenách lode nachádzajú samostatné ikony.

Dalšou sakrálnou stavbou tohto okresu je gréckokatolícky chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky, stavba ktorého bola dokončená v roku 1730 v Mikulášove. V druhej polovici dvadsiatych rokov bola stavba prenesená do lokality Bardejovské Kúpele, kde je súčasťou múzea ľudovej architektúry. Zrubovej stavbe opláštenej doskami a so strieškami pokrytými šindlami dominuje mohutná veža nad predsieňou. Niektoré časti päťradového ikonostasu sa nachádzajú v bardejovskom múzeu. Celý areál kostola je ohraničený drevenou ohradou so šindlovou strieškou a vstupnými brámkami.

Drevený grécko-katolícky chrám Stretnutia Pána so Simeonom v obci Kožany pochádza z roku 1760. V hlavnej veži nad predsieňou sú umiestnené tri zvony. Najstarší z nich pochádza z roku 1406 a predstavuje tak unikát medzi všetkými zvonmi drevených sakrálnych stavieb Vonkajších Východných Karpát na Slovensku. Ikonostas z 18. storočia je päťradový a má len dvoj dverí. Ikony nachádzajúce sa vo svätyni a aj v hlavnej lodi pôsobivo dokresľujú neopakovateľnú atmosféru tohoto miesta.

Drevený grécko-katolícky chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v obci Jedlinka pochádza z roku 1763. Nad svätyňou, chrámovou loďou a predsieňou šalovanou doskami sa týči veža s makovíčkami, pokrytými šindlovými štiepanými doštičkami. Štvorradový ikonostas v chrámovej lodi pochádza z 18. storočia. Niektoré liturgické predmety, alebo ikony majú svoj pôvod v 17. storočí.

Drevená stavba grécko-katolíckeho chrámu sv. Lukáša v obci Krivé pochádza z roku 1826. Stavba má zjednotený obdĺžnikový pôdorys s polygonálnou svätyňou, obdĺžnikovou hlavnou loďou so štvorcovou predsieňou. Veža nad predsieňou je podobne, ako steny kostola, pokrytá doskami. Ukončená je makovicou s nadstavbou a kovaným krížom. Tým, že je hlavná loď prekrytá sedlovou strechou, nemá ako jediný slovenský drevený chrám tri veže, ale iba jednu, tú nad predsieňou. Niektoré z ikon sú staršie, než sakrálna stavba pochádzajú už zo začiatku 18. storočia. Ikona Bohorodičky Hodigitrie pochádza z konca 16. storočia.

Poslednou, deviatou trojdielnou dvojzrubovou stavbou je grécko-katolícky chrám sv. Michala, pochádzajúci z druhej polovice 18. storočia. Vybudovaný bol v Ľubovnianskej vrchovine, v obci Matysová. V sedemdesiatych rokoch 20. storočia bol prenesený do skanzenu v Starej Ľubovni a znovu vysvätený v roku 1991. Do chrámu sa vstupuje cez portál rovno do predsieni, nad ktorou sa nachádza najvyššia veža, ktorá je osadená architektonickou cibulou, lampášom a strieškou. Na všetkom tom sa nachádza šindľová krytina. Barokový ikonostas pochádza z roku 1763. Tabuľová maľba na dreve pochádza z roku 1711. V svätyni je oltár s ikonou „Snímanie z kríža“. Na strope chrámovej stavby sa nachádza unikátny prvok – vyobrazenie Božieho trónu – Ridvan Jahve.

Ostatné kostoly sú trozrubové, pričom podľa autorov J. Langer a K. Kuču je zaujímavé, „že sedem z celkového počtu 49 kostolov má drevené len kňazisko a loď, ku ktorej je pristavená zvoncová veža so stĺpovou konštrukciou obloženou doskami“. Takto je vybudovaný chrám Stretnutia Pána so Simeonom v obci Kožany alebo niektoré ďalšie drevené gréckokatolícke kostoly v okrese Svidník: chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v Miroli, pochádzajúci z roku 1770, chrám sv. Michala v obci Príkra z roku 1777, alebo chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v Hunkovciach z konca 18. storočia.

Trozrubová trojdielna sakrálna stavba

Tvar trozrubového Chrámu v Miroli je umocnený stupňovitými pyramídálnymi strechami zakončenými tromi vežami. Veža je vybudovaná na štyroch nosných stĺpoch umiestnených mimo vlastnú zrubovú stavbu. Každá vežička je ozdobená dvojitou cibulovitou bránou, lampášom a trojramenným krížom. Ikonostas pochádza z doby výstavy chrámov. Chrámové steny sú ozdobené

ikonami, ktoré pravdepodobne pochádzajú zo starších drevených sakrálnych stavieb. Dobové modlitebné knižky, prevažne zo 17. storočia, sú zaopatrené v minulosti dôležitými poznámkami.

Drevený chrám sv. Michala v obci Príkra bol v prvej polovici 20. storočia prenesený z pôvodného, niekoľko desiatok metrov vzdialeného miesta. V najvyššej veži trojzrubovej stavby sú umiestnené tri zvony, pričom najstarší pochádza z roku 1759. Na tomto kostole je navyše zaujímavé prekrytie strešných priestorov medzi vežou, lodou a svätyniou. Ikonostas a za ním stojaci oltár pochádzajú z 18. storočia. V chráme sa nachádza ikona sv. Mikuláša z 16. storočia, predstavujúca významnú slovenskú ikonopiseckú pamiatku.

Trojzrubová stavba chrámu Ochrany Presvätej Bohorodičky v Hunkovciach je obkolesená hrobmi miestneho cintorína. V tomto chráme chýba ikonostas. Pôvodne mal byť chrám v roku 1935 predaný do východočeského mesta Ústí nad Orlicí. Vojnové udalosti ale veľmi výrazne poznamenali jeho ďalšiu existenciu. V ikonopiseckých zbierkach Šarišského múzea v Bardejove sa nachádza niekoľko vzácných ikon, ktoré múzeum získalo v roku 1906.

Chrám sv. archanjela Michaela vo Fričke z roku 1829 je príkladom jednej zo štyroch sakrálnych stavieb, v ktorých veža nad predsieňou obstavuje trojdielnu zrubovú stavbu, teda stavebne je tento chrám podobný tým, ktoré sa nachádzajú na poľskej strane Vonkajších Východných Karpát. V tejto dvojvežovej stavbe dominuje mohutná veža s tromi zvonmi, vyplňajúca západnú stranu tohoto chrámu. Najstarší zvon pochádza z roku 1697. V päťradovom ikonostase sú zakomponované vyrezávané cárske dvere, doplnené dvomi diakonskými dverami. Stropná maľba svätyně pochádza z 20. storočia.

Celkom 24 drevených kostolných stavieb má zvoncovú vežu, ktorá je postavená na stenách a stropnom rošte predsieni. V okrese Bardejov je tomu tak napr. pri chráme sv. Lukáša z obce Tročany, kam bol zrejme prevezený z neďalekej obce Rešov. Údaje o jeho veku sa rozchádzajú. Podľa názoru M. Sopoligu (1996, s. 103) je vek kostola datovaný do prelomu 15. a 16. storočia. Potom by išlo pravdepodobne o najstaršiu drevenú sakrálnu stavbu východného obradu v celých Východných Karpatoch. Naopak, podľa J. Langeru a K. Kuču (2009a, s. 345) je stavba datovaná do roku 1739. Neúplný

ikonostas pochádza zo 17. storočia. Väčšie množstvo vzácných ikôn zdobí steny kostolnej lode.

Zvonnicovú vežu so stĺpovou konštrukciou má aj grécko-katolícky chrám sv. archanjela Michaela z roku 1745 pochádzajúci z Novej Sedlice, ktorý bol v roku 1966 prenesený do muzeálnej expozície ľudovej architektúry v meste Humenné. Táto expozícia je prístupná verejnosti od roku 1985. Päťradový ikonostas pochádza z 18. storočia. Kostol s trojpriestorovou kompozíciou má polygonálne presbytérium, štvorcovú loď a predsieň (babinec). Tento, šindlami pokrytý drevený kostolík, je súčasťou parkovej expozície v centre mesta Humenné. Celý výstavný areál obsahuje 15 drevených chránených objektov.

K najhodnotnejším trojzrubovým kostolom nepochybne patrí drevený grécko-katolícky chrám sv. Michala z roku 1742 v Lado-mírovej. Tento trojzrubový, trojpriestorový a trojvežový chrám s dvojíťmi cibulovitými, šindlami pokrytými ozdobnými prvkami má v chrámovej lodi päťradový ikonostas. Od roku 2008 je táto sakrálna stavba zapísaná do zoznamu pamiatok kultúrneho dedičstva UNESCO. Niektoré z tamojších ikôn (napr. ikona sv. Michala Archanjela alebo ikona sv. Paraskievy zo 17. storočia) sú súčasťou muzeálnej expozície Šarišského múzea v Bardejove. Paraskieva je mučeníčkou z tureckej Ikónie – dnešnej Konye.

*UNESCO –
kostol sv.
Michala
Ladomirovej,
Prešovský
kraj, SK*

Gréckokatolícky chrám sv. Paraskievy postavený v Novej Polianke v roku 1763 (autori Langer a Kuča uvádzajú rok 1766) v okrese Svidník, bol v roku 1960 demontovaný a premiestnený do múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku (skanzen). Tento trojzrubový, trojpriestorový trojvežový chrám má najvyššiu vežu vybudovanú nad predsieňou na stĺpovitej konštrukcii. Tamojšie zvony boli prenesené do samostatne stojacej zvonice. Sakrálny objekt je ohradený drevenou stenou pokrytou šindľovou strieškou. Cibulovité kupole s lampášmi sú ozdobené kovovými gravírovanými krížmi. Štvorradový rekonštruovaný ikonostas pochádza z obce Pravrovce (dnes obec Repejov v okrese Medzilaborce). V roku 1993 bol chrám znovu vysvätený a príležitostne sa v ňom konajú pravoslávne bohoslužby.

Drevený grécko-katolícky chrám sv. Mikuláša biskupa, pochádzajúci z roku 1775 a vybudovaný v obci Zboj (okres Snina), bol v roku

1967 demontovaný a prenesený do muzeálneho etnografického areálu v Bardejovských Kúpeloch. Táto sakrálna trojzrubová stavba sa svojou stavebnou konštrukciou blíži bojkovskému typu východokresťanských kostolov. Steny kostola sú pokryté doskami, strechy potom šindlovou krytinou. Originál rokokového štvorradového ikonostasu, pochádzajúceho z 18. storočia sa nachádza v Šarišskom múzeu v Bardejove.

Zdanlivou výnimkou v drevených sakrálnych stavbách tejto západnej časti Vonkajších Východných Karpát je grécko-katolícky chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v obci Nižný Komárnik postavený v lokalite, kde pravdepodobne v prvej polovici 18. storočia bol postavený drevený chrám, ktorý bol zničený v bojoch na východnej fronte prvej svetovej vojny. Súčasný drevený chrám bojkovského stavebného typu pochádza z roku 1938. Tento grécko-katolícky chrám bol ako jediná drevená zrubová stavba na Slovensku postavený pod stavebným dozorom architekta. Bol nim Vladimír Sičynský. Nad svätyňou, chrámovou loďou a predsieňou sú veže s osemhrannými, šindlami pokrytými kupolami a ozdobnými krížmi. Ikonostas tejto, celkom reštaurovanej sakrálnej stavby, je trojradový.

V slovenskej zemplínskej časti Východných Karpát sa nachádza celkom 11 drevených kostolných stavieb. Pri hranici šarišského a zemplínskeho regiónu (ktorá teritoriálne patrí do regiónu Šariš) sa nachádza drevený grécko-katolícky chrám sv. Paraskievy v obci Potoky pochádzajúci z roku 1773. Je to jedna zo stavieb, ktoré boli v priebehu obidvoch svetových vojen minimálne poškodené a tiež jediná drevená kostolná stavba v okrese Stropkov. Stavba pokrytá šindlami skrýva štvorradový ikonostas z polovice 18. storočia.

V okrese Humenné je od roku 1966 umiestnená v humenskom skanzene Vihorlatského múzea stavba gréckokatolíckeho dreveného chrámu sv. archanjela Michaela pochádzajúca z Novej Sedlice, stavba ktorá je datovaná do roku 1764. Táto stavba lemkovského typu s tromi vežami, pokrytými šindlovou krytinou s najvyššou vežou situovanou nad predsieňou, je ozdobená dvomi trojramennými krížmi a nad svätyňou ozdobným jednoramenným krížom. Päťradový ikonostas pochádza z prvej polovice 18. storočia.

V okrese Snina se nachádza sedem drevených kostolov pochádzajúcich z 18. storočia. Podľa autorov J. Langeru a K. Kuču (2009a, s. 346) vykazujú tieto stavby väčší stupeň latinizácie, ako dôsledok väčšej závislosti na trhových a cirkevných centrách v Zakarpatsku, ktorými boli: Užhorod (Ужгород), Mukačevo (Мукачеве) a kláštor v Malom Bereznom (Малий Березний). Asi najstaršiu z týchto stavieb predstavuje grécko-katolícky drevený chrám sv. archanjela Michala v Topoli postavený v období okolo roku 1700. V roku 1803 sa v rodine miestneho grécko-katolíckeho kňaza narodil neskorší významný rusínsky národný buditeľ, spisovateľ a grécko-katolícky kňaz Alexander Duchnovič (1803 – 1865). Trojdielna zrubová stavba je pokrytá šindlovou valbovou strechou s dvoma menšími vežami, ozdobenými kovanými trojramennými krížmi. Chrámová loď je ozdobená štvorradovým ikonostasom. Vysunutý podstrešok stavby, ukotvanej na drevených stípoch, robí túto stavbu aj v rámci Slovenska výnimočnou.

Grécko-katolícky drevený chrám sv. archanjela Michaela v Uličskom Krivom pochádza z roku 1718. Mohutná trojdielna zrubová stavba s polygonálnym pôdorysom svätejny a mohutnou stupňovitou strechou pokrytou šindlami má dve nevelké veže s trojramennými kovanými krížmi. Vo veži nad predsieňou sú tri zvony, z ktorých najstarší pochádza z roku 1811.

Pôvodne grécko-katolícky chrám sv. archanjela Michala v Ruskom Potoku z roku 1740 bol v roku 2000 prevedený do správy Pravoslávnej cirkvi. Táto trojdielna zrubová stavba má tiež dve veže. Steny kostola sú obložené doskami, strechy pokryté šindlami. Obidve veže sú ozdobené trojramennými krížmi. Štvorradový ikonostas je chránený ako národná kultúrna pamiatka. Za veľmi cenné sú považované miestne liturgické knihy napísané cyrilikou, tlačené v mestách súčasnej západnej Ukrajiny.

Drevený chrám sv. Jána Krstiteľa v obci Kalná Roztoka pochádza z roku 1750. Podľa M. Sopoligy (1996, s. 42) založenie kostola spadá do konca 18. storočia. Na základe informácií zverejnených v roku 2015, kedy sa uskutočnila rekonštrukcia strechy tohto objektu, sa autor prikláňa k názoru, že stavba skutočne pochádza z roku 1750. Steny trojdielnej zrubovej stavby s polygonálnou svätyňou sú pokryté hlineným balom, omietnutým bielym vápnom. Preto tento sakrálny objekt vytvára dojem murovanej stavby. Jediná

veža tohto kostola, umiestnená nad predsieňou sakrálnaj stavby, má niekoľkostupňové striešky ukončené trojramenným krížom. Ten zdobí sedlovú strechu aj nad svätyňou. Päťradový ikonostas pochádza zo 17. storočia. Kostol je obklopený drevenou ohradnou stenou pokrytou šindlovou strieškou.

Z polovice 18. storočia pochádza trojdielny zrubový grécko-katolícky drevený chrám sv. Bazila Veľkého v Hrabovej Roztoke s ikonostasom datovaným do roku 1794. Do druhej polovice 18. storočia patria aj chrámy Nanebovstúpenia Pána v Šmigovci a malá drevená kostolná stavba v obci Jalová, zasvätená sv. Jurajovi, pochádzajúca z roku 1792.

UNESCO
– kostol
sv. Mikuláša
v Ruskej
Bystrej,
Košický kraj,
SK

Na severe okresu Sobrance (Košický samosprávny kraj) sa nachádza, v tesnej blízkosti Prešovského kraja, grécko-katolícky *chrám sv. Mikuláša biskupa v Ruskej Bystrej*, pochádzajúci z roku 1720. Mohutná valbová, šindlami pokrytá strecha spočíva na trojdielnej zrubovej stavbe s polygonálnou oltárnou miestnosťou, chrámovou loďou a podevším. Drevený kostol je od roku 2008 súčasťou súboru ôsmich slovenských sakrálnych stavieb zapísaných do listiny svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Grécko-katolícky chrám sv. Michaela Archanjela z roku 1836 v obci Inovce dotvára súbor jedenástich zemplínskych drevených kostolných pamiatok Slovenskej republiky.

UNESCO –
kostol sv.
Františka
z Assisi
Hervartov,
Prešovský
kraj, SK

Na samom rozhraní Východných Karpát a Západných Karpát sa nachádza v obci Hervatov (okres Bardejov) drevený rímskokatolícky kostol sv. Františka z Assisi, pochádzajúci z obdobia okolo roku 1500. Stavba z červeného smrekového dreva je pokrytá vysokou sedlovou, šindlami pokrytou strechou. Nosná konštrukcia strechy je krokvová, nad presbytériom s valenou klenbou. Táto dvojdielna zrubová sakrálna stavba je považovaná za jednu z najstarších slovenských pamiatok tohto druhu, ktorá aj vďaka svojej architektonickej neporušenosti a stavebnej zachovalosti tvorila v roku 2008 neoddeliteľnú súčasť súboru drevených sakrálnych stavieb Slovenska, ktoré boli zapísané do listiny svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Objekt, ktorý sa nachádza uprostred obce, je ohradený kamenným oplotením pokrytým šindlovou strieškou.

Významnými zmenami prešla v období reformácie vnútorná výzdoba kostola. Jednou z pamiatok tohoto druhu je napr. po-

lychromovaná drevená krstiteľnica pochádzajúca zo 17. storočia. Na cennom hlavnom oltári sa nachádza obraz s výjavom Panny Márie so sväticami sv. Katrínou Alexandrijskou a sv. Barborou, pochádzajúci z rokov 1460 – 1470. Zvonica kostola bola pristavená na prelome 16. a 17. storočia. Z obdobia 1650 – 1665 pochádza bohatá maľovaná výzdoba stien (vrátane obrazového výjavu boja sv. Juraja s drakom alebo figurálnych motívov Adama a Evy v raji). Citáty z Biblie v latinčine alebo v biblickej češtine alebo slovenčine dokresľujú kultúrnu špecifickosť tejto lokality. Okrem veľmi vzácných interiérových pamiatok tejto stavby je neobyčajne dôležitá skutočnosť, že na styku dvoch geomorfologických provincií, t. j. Východných Karpát a Západných Karpát došlo v historickom vývoji aj ku kontaktu dvoch religiózne-kultúrnych európskych profilácií, t. j. rímskokatolíckeho a gréckokatolíckeho poňatia kresťanskej kultúry. V obci Hervartov žili sliezki Nemci, kultúrno-spoločenské centrum ktorých sa nachádzalo v Opolskom vojvodstve Poľskej republiky.

2.3 Genius loci drevených sakrálnych stavieb východnej Ukrajiny v kontexte Vonkajších Východných Karpát

Na predmetnom území boli podstatné obidve architektonické línie východokresťanských drevených kostolov, t. j. balkánska línia a ruská línia.

Balkánsko-karpatská línia bola ovplyvnená obmedzeniami, ktoré spôsobila osmanská okupácia a tatársko-osmanské nájazdy. Vonkajší vzhľad tam museli prispôbiť ostatným dedinským stavbám bez veže, ale trojdielne vnútorné členenie mohlo klenbou, ktorá bola vtlačená pod strechu, vytvárať zvýšený priestor nad loďou (poznámka autora: až do dneška stoja mnohé podobné stavby aj v bukovinskej časti Ukrajiny). Prechodným pásmom je Sedmohradsko a územie tiahnuce sa až do východnej časti súčasného ukrajinského Zakarpatska. Zostal tam archaický model trojdielneho zrubu a nad predlodím vztyčovali štíhlu vežu podľa vzorov zdedených z gotických stavieb sedmohradských miest a opevnených dedinských kostolov.

Architektonický smer balkánsko-karpatský

architekto-
nický smer
ruský

Ruská línia prevzala ako základ stavby s drevenou konštrukciou mohutnej veže. K nej sa pripájalo malé presbyterium na východnej strane a na západnej strane rozsiahla predsieň, ktorá v rozľahlých farských obvodoch slúžila na prespávanie, rodovému hodovaniu a prerokovávaní obecných záležitostí. Zmeny súviseli s reformami patriarchu Nikona (1605 – 1681), v sakrálnych stavbách potom s presadzovaním pôdorysu gréckeho kríža.

Po roku 1795, teda po takzvanom treťom delení Poľska, severne od rieky Dnester (Дністер) sa na celom území západnej Ukrajiny (podliehajúcemu tzv. ruskému záboru) uniatské kostoly postupne premieňali na pravoslávne. V roku 1831 boli zrušené uniatské kláštory a zatvárané boli kostoly pôsobiace mimo pravoslávnu cirkev. Nútený prechod k pravoslávniu bol uzákonený v roku 1839. Tento proces ovplyvnil architektúru drevených kostolov a zvoncových veží.

Podľa historika Jiřího Langra „obidve koncepcie východokresťanských kostolov sa stretávali v okolí hrebeňa Karpát a dnešného slovensko-poľsko-ukrajinského trojmedzia. Na severe v Halíči (Галичина, Galicja) dominovali trojzrubové kostoly so strednou vežou alebo trojica mnohostupňových vežových zrubov s najvyšším stredným zrubom. Tieto formy prekročili pohorie smerom na juh k Veľkému Bereznému (Великий Березний) a Volovcu (Воловець), pôvodne až k Mukačevu (Мукачеве) a na západ po pravobrežné Oslawy nad Sanokem. Z juhu sa šírila dvojzrubová koncepcia s hrebeňovou strechou a vežou nad predlodiou. Tá získala postupne prevahu aj v okolí Mižhir' je (Міжгір'я) a Volovca (Воловець), na západ okolo Perečinu (Перечин) a v okolí slovenského Vihorlatu. S dvojzrubovými kostolmi sa stretávame tiež v okolí Svidníka (tam však už s uniatským trojvežím, napríklad v Bodružali).“ (Langer, Kuča 2009a, s. 498)

Ukrajinsko-rumunské hranice na rieke Tisa (Тиса) netvorili v histórii kultúrnu prekážku, skôr naopak. V časoch rakúsko-uhorskej monarchie, teda až do roku 1918 boli súčasne zakarpatské rajóny východne od úžiny neďaleko mesta Vinogradov (Виноградів) a ďalej na hornom toku Tisy súčasťou severnej časti Máramarošskej župy. Ide o územie dnešných administratívno správnych rajonov Chust (Хуст), Ťačiv (Тячів), Mižhirja (Міжгір'я) a Rachiv (Рахів).

V týchto rajónoch sa nachádzajú dvojzrubové drevené kostoly s dvojhreboňovými strechami so štíhlými vežami a so západnými arkádovými predsieňami. Táto forma sa rozšírila údoliami Bielej (Біла Тиса) a Čiernej Tisy (Чорна Тиса), Těresvy (Тересва) a Riky (Ріка) na sever až po pohraničný hrebeň Vonkajších Východných Karpát.

V rajóne Mižhirja bola táto architektúra ovplyvnená uniatskou modernizáciou. Niektoré kostoly dodržiavajú tradíciu ihlanovitých veží, napríklad v rajóne Mižhirja (Міжгір'я) kostol sv. Dimitrije (1780) v Repynne. Iné kostoly v rajóne Mižhirja (Міжгір'я) majú cibulovité veže s nadstavbou podľa západokresťanskej tradície (a neskôr aj gréckokatolíckej inovácie). Napríklad kostol sv. Mikuláša (1759) v obci Rostoka (Розтока), kostol sv. Mikuláša (1783 alebo 1785) v obci Podobovec (Подобовець), kostol sv. Ducha (1795) v obci Koločava (Колочава), kostol sv. Mikuláša (1798) v obci Izki (Ізки).

V západnej časti rajónu Mižhirja je modernizácia výraznejšia. Prechádza tam ostrá kultúrna hranica medzi južnou dvojzrubovou a severozápadnou a severnou trojzrubovou chrámovou koncepciou. V obci Verchnij Studenij (Верхній Студений) bol v roku 1804 postavený kostol sv. Mikuláša s tromi päťstupňovitými časťami, ktorý patrí do tzv. "bojkovského typu" drevených sakrálnych stavieb. Bojkovský typ stavieb je v horizontálnom pôdoryse tvorený tromi nerovnako veľkými štvorcami alebo obdĺžnikmi zoradenými do jednej línie od východu na západ.

Tie kostoly, ktoré za označujú za lemkovské (aj keď sa vyskytujú v oblasti bojkovskej etnografickej skupiny), mali pri svojom vzniku celkom „bojkovský“ charakter architektúry s vertikálnou dominantou lode uprostred stavby. Zachovali si ho snád len dva kostoly v rajóne Veľký Bereznyj (Великий Березний): kostol sv. Mikuláša (1655) v obci Gusnyj (Гусний) a kostol sv. Archanjela Michaela (1745) v Užoku (Ужок).

Kostol sv. Ducha (1645) v obci Huklyvyj (Гукливий) v rajóne Volovec (Воловець) bol postavený po kolonizácii krajiny obyvateľstvom pochádzajúcim zo severnej haličskej strany Východných Karpát. Jeho dominantná stredná veža bola prestavbou v 18. storočí nahradená vysokou vežou na západnej strane tejto sakrálnej stav-

by. Takou istou prestavbou boli zmenené ďalšie sakrálné stavby v rajóne Veľký Bereznyj (Великий Березний); v roku 1769 zmenený kostol sv. Jána Krstiteľa (1679) v obci Suchyj (Suchij), v roku 1761 bol prestavaný kostol Ochrany Panny Márie (1645) v obci Kostryno (Кострино) a v rovnakej dobe bol takto stavebne upravený aj kostol sv. archanjela Michaela (1700) v obci Vyška (Вишка), v roku 1794 bol prestavaný kostol sv. Mikuláša v obci Čornoholova (Чорноголова).

Podobný osud mal kostol sv. Vasila Veľkého (1703), pochádzajúci z obce Sjanjky z Lvovskej oblasti, ktorý bol v roku 1707 prevezený do obce Sil' (Сіль) v zakarpatskom regióne (Veľký Bereznyj) a v roku 1834 bol v rovnakom štýle prestavaný.

V okolí Mukačeva sú tieto prestavby viditeľné na kostole Zosnutia Panny Márie prestavaného v roku 1898, pochádzajúceho zo začiatku 18. storočia a prvýkrát prestavaného už v roku 1788. V rajóne Svaljava (Свалява) je prestavba z roku 1792 viditeľná na kostole Ochrany Panny Márie pochádzajúceho z rokov 1692 – 1733, nachádzajúceho sa v obci Ploske (Плоске).

Rozširovanie tejto formy pretrvávalo až do prelomu 19. a 20. storočia. Prestavané tak boli napríklad v rajóne Volovec v roku 1898 kostol Zosnutia Panny Márie v obci Tyšiv (Тишів) alebo kostol sv. Vasila Veľkého v obci Zadilské (Задільське) v roku 1903.

Návratom k uniatstvu v období rokov 1918 – 1939 a potom do roku 1989 znovu k pravoslávii se architektúra drevených kostolov príliš nezmenila. Konverzia skupín obyvateľstva k pravoslávii na začiatku 20. storočia v ukrajinskom Zakarpatsku bola riešená výstavbou nových kostolov s prvkami tzv. novomoskovského slohu. Postupne tak v Zakarpatsku vznikali nové kostoly, napr: v rajóne Ťajačiv (Тячів) kostoly v lokalitách Tereblja (1926), Dubovo (1927) alebo Vil'chivci (1928), v rajóne Chust (Хуст) v lokalite Vil'šany (1928), v rajóne Rachiv (Рахів) priamo v okresnom meste (1928), v rajóne Volovec (Воловець) v lokalite Huklyvyj (1932) alebo neskôr Nova Roztoka (1998), v rajóne Mižhirja (Міжгір'я) v lokalite Koločava (Колочава) (1932), Verchnyj Bystryj (1933), ale aj neskôr Lozjanskij (1995), tzv. Dolný (nový) kostol Roztoka (1996), Dil (1997). Nútená pravoslavizácia v období 1939 – 1989 mala politické príčiny, rovnako ako na susednom slovenskom území.

Na severnej strane tzv. Bojkovského etnografického regiónu (južná časť Ľvovskej oblasti) sa latinizácia architektúry drevených kostolov takmer neprejavila, pri stavbe nových objektov prevažovala konzervatívnosť s tradičnou jednotou trojvežia a so zachovaním mohutnosti s pásmi striešok na každom zalomení stien.

Dňa 21. júna 2013 bolo pod súhrnným pomenovaním „Karpatské drevené chrámy v Poľsku a na Ukrajine“ zapísaných do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO 16 chrámov katolíckej a pravoslávnej cirkvi postavených medzi 16. a 19. storočím v Poľsku a na Ukrajine. Dva z nich sa nachádzajú v Zakarpatskej oblasti na území Ukrajiny, dva v Ivanofrakivskej oblasti a štyri vo Ľvovskej oblasti. Na území Poľskej republiky sa štyri sakrálné stavby nachádzajú v Malopolskom vojvodstve a štyri vo vojvodstve Podkarpacie.

Pod Užockým priesmykom v Zakarpatskej oblasti neďaleko železničnej trate vedúcej z Užhorodu do Ľvova (postavená v roku 1894) sa v blízkosti vodného toku Už nachádza Užok (Ужок) s kostolom sv. archanjela Michaela (Церква Архангела Михаїла), pochádzajúceho z roku 1745. Tento grécko-katolícky drevený kostol, zapísaný do zoznamu pamiatok UNESCO, je kostolom s rýdzym bojkovským architektonickým charakterom s vertikálnou trojvrstvou ihlanovitou, šindľami pokrytou dominantou lode uprostred stavby. Pýši sa ikonami zo 17. storočia. Podľa nápisov v drevenom kostole boli jeho tvorcovia „majster Pavlo Toniv z sela Bitli, majster Ivan Cyganin z Tychoho“. V blízkosti kostola bola v roku 1927 postavená zvonica s oplechovanou štvorbokou strechou.

*UNESCO
– chrám
sv. archanjela
Michaela
Užok,
Zakarpatská
oblasť, UA*

K bojkovskému typu sakrálnych pamiatok zapísaných do zoznamu pamiatok UNESCO patrí na Ukrajine ešte jeden kostol a síce grécko-katolícky drevený chrám Najsvätejšej Bohorodičky (Церква Собору Пресвятої Богородиці, Церква Собору Святого Дмитрія) v Matkivu (Матків) lokalizovaný na vyvýšenine nad riekou Stryj. Táto drevená sakrálna stavba pochádzajúca z roku 1838 (rekonštruovaná v roku 1939) má tri šesťstupňové veže pripomínajúce čínske pagody, ktoré sú pokryté mohutnými osembokými kupolami. Zaujímavé je, že takýchto stavieb so šesťstupňovými vežami v tvare pagod je na Ukrajine celkom 12 a tento typ kostolov bol stavaný aj na prilahlom území dnešného poľského územia regiónu Bieszczady. V roku 1924 bola ku kostolu pristavená voľne stojaca trojposchodová drevená zvonica s balkónom umiestneným

*UNESCO
– chrám
Najsvätejšej
Bohorodičky
Matkiv,
Ľvovská
oblasť, UA*

na druhom poschodí. Strechy obidvoch stavieb sú dnes pokryté plechom.

UNESCO
– chrám
Nanebovstú-
penia Pána,
Jasinja,
Zakarpatská
oblasť, UA

Kostol s krížovým pôdorysom Nanebovstúpenia Pána (Cerkva Voznesinnja Gospodnogo) v Jasini (Ясіня) pochádzajúci z roku 1824 je jedným z trojice tohto typu drevených sakrálnych stavieb zasahujúcich zo severu do zakarpatského rajónu Rachiv (Рахів). Tento drevený kostol huculského typu nazvaný *Strukivska cerkev* (Струківська церква) je už dlhšie známy všetkým, ktorí sa v Jasine každoročne zúčastňujú huculských národopisných slávností. V tesnej blízkosti dreveného kostola sa nachádza drevená zvonica, o ktorej historik K. Kuča uviedol:

„Vyrovná sa najnáročnejším zvoniciam na severnej strane Karpát. Nad strednú časť je nasadená osemboká najvyššia časť, ktorá je predelená ešte dvomi nízkymi odkvapovými strieškami posilňujúcimi horizontálne pôsobenie stavby. Celá konštrukcia je drevená. Zvonica bola postavená v roku 1813 zo smrekového dreva, avšak nie pri terajšom kostole, ale pri inej svätyni v Jasine, pravdepodobne pri kostole sv. Ducha. Potom, čo táto svätýňa v roku 1895 zhorela, bola zvonica prenesená na dnešné miesto.“ (Langer, Kuča 2009a, s. 346)

Tým je vysvetlené prečo zvonica nemohla byť z dôvodu priestorového premiestnenia zapísaná do zoznamu pamiatok UNESCO, spoločne s dreveným kostolom. Jasina (Ясіня), ktorá v medzivojnovom období prvej polovice 20. storočia bola súčasťou Československa v rámci Podkarpatskej Rusi, bola prepojená železničným rýchlíkovým spojením s Prahou a pre jej turistický potenciál získala veľmi skoro pomenovanie „Huculský Paríž“. Do dnešných dní svoju funkciu plní už vtedy vybudovaná turistická základňa Edelvajs.

Po horskom chrbáte Vonkajších Východných Karpát sa od východnej hranice Zakarpatskej oblasti tiahne až k Sinevirkému národnému parku (національний природний парк „Синевир“) na hornom toku rieky Terebly (Теребля) hranica Ivanofrankivskej oblasti (Івано-Франківська область). Táto oblasť, spoločne s Ľvovskou (Львівська область) a Ternopilskou oblasťou (Тернопільська область), predstavuje jedno z najzaujímavejších území výskytu drevených sakrálnych stavieb, a to dokonca v celej Európe.

Súčasná ukrajinsko-poľská hranica, existujúca od roku 1945, je celkom umelo vytvorená na základe politického riešenia vyplývajúceho z ukončenia druhej svetovej vojny. Toto historicky chápané hraničné územie medzi poľským kráľovstvom a Kyjevskou Rusou bolo v stredoveku nazývané Červenou Rusou.

„V období okolo roku 981 sa územie dostalo pod zvrchovanosť Kyjevskej Rusi, v druhej polovici 12. storočia tu vzniklo haličské kniežatstvo (neskôr haličsko-volyňské), ktoré v rokoch 1340 – 1352 pripadlo litovskému kniežatstvu, ale v roku 1387 sa stalo priamou súčasťou poľského štátu. Pri prvom delení Poľska v roku 1772 bola celá oblasť severne od Vonkajších Východných Karpát pripojená k habsburskej monarchii ako novo ustanovená korunná krajina Halič. V roku 1919 ju znovu získalo Poľsko, ale v roku 1939 anektoval východnú časť územia Sovietsky zväz. Priebeh štátnej hranice bol definitívne upravený až v roku 1948; v tomto období došlo k výraznému presunu obyvateľstva a zámernému ničeniu ukrajinských kostolov v poľskej časti Východných Karpát.“ (Langer, Kuča 2009b, s. 347)

Toto územie môžeme nazvať územím východnej Haliče, kde historicky dochádzalo k premiešaniu západných a východných kultúrnych a náboženských vplyvov. Vidiek bol národnostne vždy ukrajinský (okrem najzápadnejšieho ukrajinsko-poľského pomezia), konfesijne pravoslávny a neskôr grécko-katolícky. Úplná väčšina vidieckych sakrálnych stavieb sa preto zaraďuje k východnému ritu. Stredoeurópska (západoeurópska) kultúra sa tu šírila prostredníctvom poľskej šľachty a jej moci, ktorá najmä v mestách budovala katolícke kostoly. Súčasná ukrajinská grécko-katolícka cirkev má najsilnejšiu pozíciu práve na historickom území východnej Haliče (Галичина) na západnej Ukrajine, dnes tvoreného predovšetkým Lvovskou (Львівська область), Ternopilskou (Тернопільська область) a Ivanofrankivskou (Івано-Франківська область) administratívno-správnou oblasťou.

V Ivanofrankivskej oblasti, na mieste ktoré je nazývané Manjava (Манява) bol v roku 1611 založený pútnikom Jobom Ivanom Knigynským po návrate z gréckeho mníšskeho polostrova Athos horský kláštor. V roku 1780 bola kláštorňá stavba prenesená do Nadvirna (Надвірна), kde však v rámci bojov na východnom fronte 1. svetovej vojny v roku 1914 vyhorela. Táto stavba sa ale stala

vzorom pre novozakladané kostoly v okolí. Na území súčasnej Ivanofrankivskej oblasti ide o 68 známych kostolov, z ktorých až 50 má krížový pôdorys. Tieto kostoly pochádzajú predovšetkým z 19. storočia s výnimkou kostolov v mestách Deljatyn (Делятин) z roku 1620, Dolyna (Долина) z roku 1690, Jaremče (Яремче) zo 17. storočia, Tysmenicja (Тисмениця) z roku 1763 a kostolov nachádzajúcich sa v menších obciach Vyškiv (1681), Bili Oslavi (1746), Slyvky (1760) a Knjazivske (1771). Zo 16. storočia pochádza trojzrubový kostol Čerče (Черче) na severe Ivanofrankivskej oblasti. Na súčasné miesto bol prenesený v roku 1733 a prestavaný bol v roku 1812 do troch až päťstupňových veží. To bolo pravdepodobne dôvodom, prečo nemohol byť zaradený do zoznamu pamiatok UNESCO. Netýka sa to ale kostola sv. Ducha vybudovaného v rovnakej koncepcii na severe Ivanofrankivskej oblasti v meste Rohatyn (Рогатин). Tamojší kostol Svätého Ducha (церква Светога Духа) pochádza z roku 1598 a vzácny ikonostas tohto kostola bol zhotovený v rokoch 1649 – 1650. Mohutnosť dvojstupňovej štvorbokej prostrednej lode ukončenej nadstavbou a šesťbokým ihlanom hlboko zapôsobí na každého návštevníka tejto sakrálnej stavby, obkolesenej starobylými náhrobnými kameňmi a pomníkmi.

*UNESCO -
chrám sv.
Bohorodičky
Nižnij Verbiž,
Ivanofrankivská ob-
last, UA*

Na pravom brehu rieky Prut (Прут), v susedstve mesta Kolomija (Коломия), predstavujúceho významné centrum huculskej kultúry, je lokalizovaná obec Nižnij Verbiž (Нижній Вербіж), v ktorej sa nachádza grécko-katolícky drevený chrám sv. Bohorodičky (церква Різдва Пресвятої Богородиці) vybudovaný v rokoch 1756 – 1808, ktorý bol 21. júna 2013 zapísaný ako druhý chrám Ivanofrankivskej oblasti do zoznamu pamiatok UNESCO. Podľa legendy nechal kostol postaviť Grigorij Melnik (Григор Мельник). Tento chrám patrí do skupiny huculských chrámových drevených stavieb ukrajinského Podolia. V súčasnosti je využívaný ukrajinskou pravoslávnu cirkvou. Podľa autorov J. Langer a K. Kuču má v južnej karpatskej časti Lvovskej oblasti (tzv. Bojkovský etnografický región) pozdĺžny pôdorys s dvoma až tromi stupňovitými vežami len 10 z 80 kostolov.

K haličskemu typu sakrálnych drevených stavieb patria okrem kostola v Rohatyni (Рогатин) ďalšie tri ukrajinské kostoly, ktoré sú od roku 2013 zapísané do zoznamu pamiatok UNESCO. Patrí k nim kostol sv. Juraja (церква святого Юра) v Drohobiči (Дрогобич) v Lvovskej oblasti (Львівська область), pôvodne postavený na prelome 15. a 16. storočia v obci Nadijiv (Надіїв) v Ivanofrankivskej

oblasti. Kostol bol v roku 1657 prenesený do Drohobiča (Дрогобич) a obnovený v roku 1673 na mieste, kde bol v roku 1624 Tatarmi zničený tamojší pôvodný drevený chrám. Táto trojzrubová stavba so štvorcovou hlavnou loďou a arkádovým lemovaním, ako v prízemí, tak aj na prvom poschodí, má mohutné osemboké veže s pseudo-cibuľovým ukončením vrcholových vežových partií. Stavba ukrýva cenné renesančné západoukrajinské ikonografické pamiatky. Výmalbu lode vytvoril Stefan z Medyki (vesnice u Przemysłu) v rokoch 1656 – 1659. Ďalšia výmalba pochádza z rokov 1691 – 1714. Najrozsiahlejšia časť výmalby je venovaná motívom nábožen-ských piesní, nazývaných chválospevy.

*UNESCO
- chrám
sv. Juraja
Drohobič,
Lvovská
oblasť, UA*

Ukrajinské stredoveké mestečko Žovkva (Жовква) pri hranici s Poľskom slúžilo v 17. storočí ako rezidencia poľského kráľa Jána III. Sobieského. Dnes sa pripomína svetovej verejnosti pamiatkou pod patronátom UNESCO v podobe dreveného Trojického kostola (Святої Трійці) z roku 1720 v tesnej blízkosti hromadných obytných súborov. Kostol haličského architektonického typu je na mieste, kde v roku 1717 zhorela pôvodná stavba.

Nakoniec, poslednou stavbou haličského typu, ktorá bola zapísaná do zoznamu pamiatok UNESCO v Lvovskej oblasti je kostol sv. Ducha v Poteliči (Потелич). Napriek tomu, že táto stavba pochádza zo začiatku 16. storočia, sú o nej v súčasnosti či už v písomných, ako i v elektronických informačných materiáloch len kusé informácie.

Zhrnutie

Stále rastúca zložitosť integrujúcich sa svetových spoločenských systémov vyžaduje celkom nové prístupy v najrôznejších oblastiach ľudských činností. V súlade s M. Sopoligom je možné uviesť:

„V oblasti severovýchodného Slovenska, podobne ako aj v bojkovskej oblasti Zakarpatskej Ukrajiny a lemkovskej oblasti Poľska, v dôsledku špecifických historických, politických, sociálno-ekonomických, kultúrno-spoločenských, prírodných a klimatických podmienok života sa sformoval jednotný typ drevených chrámov východného ritu... Je to zaujímavý svet architektonicko-umelec-

kej tvorby, ktorá sa v priebehu niekoľkých stáročí kolektívne formovala a dodnes nás udivuje svojou neopakovateľnou krásou. Našou povinnosťou je toto bohatstvo spoznávať, chrániť a ďalej rozvíjať." (1996, s. 107)

Úlohy k textu:

Uvedte, ku ktorým architektonicko-kultúrnym prúdom patria jednotlivé drevené sakrálne objekty severovýchodného Slovenska, Zakarpatskej, Ľvovskej a Ivanofrankivskej oblasti, zapísanej do Zoznamu pamiatok svetového kultúrneho dedičstva pod patronátom UNESCO.

Kontrolné úlohy:

1. Vysvetlite a na príklade vybraného východoslovenského okresu uveďte, s čím súvisí religiózna diferenciacia jeho obyvateľstva.
2. Vysvetlite na príklade vybraného rajónu Zakarpatskej, Ľvovskej alebo Ivanofrankivskej oblasti s čím súvisia historické premeny religióznej diferenciacie jeho obyvateľstva. Využite informácie o administratívno-správnom členení na internete.
3. Ktoré slovensko-ukrajinské hraničné prechody poznáte? K akým typom, podľa používaných dopravných prostriedkov, jednotlivé prechody patria?
4. Čo viete o Vonkajších Východných Karpatoch? Cez ktoré európske krajiny tento horský masív prestupuje? Ktoré stavebno-architektonické typy drevených sakrálnych stavieb je možné nájsť na západnej Ukrajine a na severovýchodnom Slovensku? Zdôvodnite svoje tvrdenia.

Otázka na zamyslenie:

Podľa českého filozofa Bělohradského „Postdemokracia predpovedá, že sa v fragmentovanej postindustriálnej spoločnosti bude politická angažovanosť prejavovať tak, že sa budú ľudia spájať do malých, tektutých zoskupení na základe konkrétnych cieľov, ktoré budú chcieť realizovať.“ (2016, s. 3) Pokúste sa túto myšlienku implementovať do podmienok slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu a navrhňte na základe znalosti genia regionis tejto krajiny predpokladaný vznik nových zoskupení, ktoré chcú v podmienkach globalizácie realizovať svoje rozvojové ciele.

Korešpondenčná úloha:

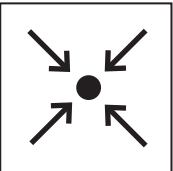
Je lokálna a regionálna politika dôležitá alebo ide o nástroj, ktorý demokratická spoločnosť nepotrebuje? Zdôvodnite svoje tvrdenie. K akým dôsledkom vedie regionálna politika, ktorá je uskutočňovaná na báze jednotnej univerzálnej schémy bez znalosti genia loci (genia regionis) krajiny, v ktorej je aplikovaná? Uvedte konkrétne príklady pre Vami zvolené administratívno-správne jednotky v Prešovskom kraji, Košickom kraji, Zakarpatskej oblasti, Ľvovskej oblasti a Ivanofrankivskej oblasti.

Uvedte kohézne vzťahy, ktoré majú podobu cezhraničnej spolupráce a viažu sa k Vami vybranému objektu sakrálnej drevenej architektúry v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne.

Sebahodnotiacia otázka:

Ako pristupuje postmoderná spoločnosť k vnímaniu regionálnych a makroregionálnych štruktúr a tým aj k hraniciam, ktorými sú tieto celky alebo čiastkové územné časti ohraničené?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Komentár k sebahodnotiacej otázke:

Každá časopriestorová administratívno-správna alebo iná spoločensko-kultúrna štruktúra, a tým aj cezhraničný región pri slovensko-ukrajinskej hranici, sú sprevádzané kontinuitou času, teda trvaním, uskutočňujúcim sa v podmienkach, ktoré majú ako objektívny, tak i subjektívny obsah, svoje všeobecné, ale aj špecifické faktory determinácie.

Vzájomná spojitosť najrôznejších administratívno-správnych, sociálno-ekonomických alebo spoločensko-kultúrnych štruktúr je výstižne vyjadrená v úsloví „Myslieť globálne, pracovať regionálne“.

Vnímanie reality spoločenských štruktúr preto obsahuje:

- univerzálne podmienené štruktúry (vo všeobecnej rovine ľudské a humánne) s globálnym dosahom,
- regionálne podmienené štruktúry (kulturno-historické) s regionálnym až makroregionálnym dosahom,
- lokálne podmienené štruktúry (s miestnymi špecifikami a zvláštnosťami) s lokálnym až regionálnym dosahom.

ZÁVER

Vážení študenti,

dostali ste sa k záveru tohto textu pracovného zošita. Verím, že väčšinu z toho, čo ste sa dozvedeli využijete nielen pri štúdiu problematiky regionálnych kohéznych síl a k porozumeniu vzťahov v slovensko-ukrajinskom cezhraničnom regióne, ale aj v bežnom živote, v ktorom si každý človek musí odpovedať na otázky, ktoré pred neho stavia samotný život.

Nezabúdajte ale na to, že nie všetko je poznateľné a nie všetko už veda odhalila. Je preto možné domnievať sa, že holistický princíp celistvosti, tentokrát vo vzťahu k potrebe nachádzať pozitívne synergické efekty rozvoja cezhraničných kohéznych vzťahov (napr. prostredníctvom euroregiónu Karpaty), by mohol byť témou vyznačujúcou sa dlhodobo chýbajúcimi syntetizujúcimi štúdiami.

Jan Bělohrádek (1896 – 1980) vnímal holizmus ako pokus o zduchovenie prírodných vied, zakotvený do šiestich princípov: každá časť je súčasne celkom, celok je viac než súčet častí, pri analýzách celku je okrem časti nutné zohľadňovať existenciu mimo časti stojacich fenoménov, časti sa líšia funkciami vzhľadom k celku i iným častiam, nová hodnota závisí od vnútornej povahy celku, celky majú svoju vnútornú slobodu. (Vencálek 2009, s. 12)

Na záver pracovného zošita „GENIUS LOCI AKO FAKTOR CEZHraničNEJ SPOLUPRÁCE NA SLOVENSKO-UKRAJINSKEJ HRANICI“ preto môžu byť zvýraznené poznatky, ku ktorým sme dospeli v priebehu práce s týmto zošitom.

Ak bolo v modernej spoločnosti možné vnímať jednotlivé štruktúry a spoločenské hodnoty viacmenej izolovane a teda istým spôsobom aj jednotlivito, v postmodernej spoločnosti nadobúdajú rozhodujúci význam hodnoty vnímané komplexne, najmä teda tie, ktoré svedčia o:

- ľudskej kreativitave,
- duchovnom rozmere spoločnosti,
- ľudskom kapitále, či ešte komplexnejšie o sociokultúrnom potenciáli daného územia.

Zdieľanie skúsenosti iných, znamená preto predovšetkým vcítenie sa do životných situácií druhých a byť tolerantný. To ale neznamená opúšťať princípy, na ktorých je vybudovaná vlastná identita. Zdieľať duchovné hodnoty iných spoločne s rozvíjaním pocitov

súnáležitosti (t. j. zodpovednostný aspekt identity) znamená posilňovať klímu blízkosti a vzájomnej dôvery.

Štúdiom týchto vzťahov je pritom možné odhaľovať nové zdroje sociokultúrneho potenciálu, ktoré môžu generovať ďalší dynamický rozvoj ako slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu, tak i širšie vnímaného územia nachádzajúceho sa na kontakte západných, východných a balkánskych spoločensko-kultúrnych vplyvov. Územím, reprezentujúcim túto heterogenitu spoločenských vzťahov je nepochybne euroregión Karpaty.

Ako kľúčová sa nejaví znalosť okamžitého (teda bezprostredného, aktuálneho stavu), ale znalosť tých charakteristík, ktoré môžu vypovedať o možnom využití ľudského fenoménu (za istých podmienok, v danom časovom období).

V pracovnom zošite bolo predstavené vo viacerých kontextoch kultúrne bohatstvo slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu na modelovom príklade drevených sakrálnych stavieb. Pokiaľ by sme relevanciu tohto spoločenského bohatstva nezdiedali, nemohla by byť táto hodnota považovaná za disponibilný prvok na uskutočnenie určitých zámerov. Pravdou je ale opak, pretože 12 sakrálnych stavieb na území vymedzenom pri slovensko-ukrajinskej hranici pre potreby pracovného zošita, je zapísaných na listine svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Tieto stavby tak vytvárajú spoločensky relevantný potenciál k rozvoju slovensko-ukrajinského cezhraničného regiónu.

Obrazom našej existencie sú ale vedľa konkrétnych stavov (daností) aj pocity a práve tieto pocity, pokiaľ zohrávajú úlohy existenčnej opory ľudí, nadobúdajú v neustále sa dynamizujúcom svete (aj v rámci života jednotlivcov) neobyčajnú dôležitosť. Majú stabilizujúci účinok, aj keď nie v zmysle mechanicky vnímanej dynamiky osôb v priestore, ale práve v zmysle spokojného života, uskutočňujúceho sa ako v mestskom, tak i vo vidieckom prostredí.

Dočítali ste pracovný zošit, ktorý je svojim poňatím veľmi odlišný od mnohých doterajších študijných materiálov, ktoré problematiku cezhraničných vzťahov (a tým aj cezhraničnej spolupráce) ponímajú predovšetkým na úrovniach ich priestorového rozmiestnenia a štruktúr konkrétnych ľudských aktivít. Táto odlišnosť ale korešponduje s jednou z najväčších pripravovaných zmien vo vzdelávaní, s posilňovaním komplexnejšieho vnímania spoločenskej reality.

Vy samotní ste tým, že ste preštudovali tento text a splnili požadované úlohy uskutočnili nevšednú zmenu v sebe samých. Ste blízko pocitom, ktoré sa dostávajú v chvíľach, kedy človek rozlúšti určitú záhadu. Na modelovom príklade architektúry drevených sakrálnych stavieb ste prenikli k dôležitosti poznania genia loci (genia regionis) konkrétneho

územia. V tomto prípade išlo o slovensko-ukrajinský cezhraničný región. Právom ste teraz kompetentnejší prijímať relevantné stanoviská k rozvoju územia pri slovensko-ukrajinskej hranici.

K tomu Vám úprimne blahoželám.

Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

LITERATÚRA

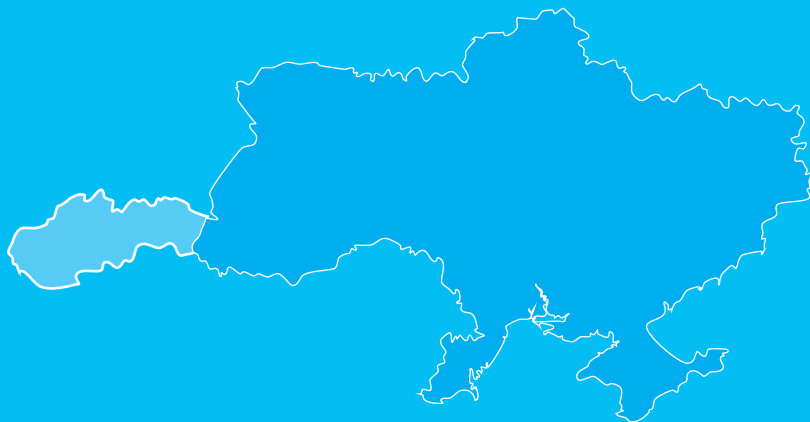
- Bělohradský, V.: *O vzpouře těch „normálních“*. In: Právo: Salon – literární a kulturní příloha příloha, 8. 12. 2016.
- Evropská komise: Evropa 2020 – Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění*, http://ec.europa.eu/europe2020/index_cs.htm (přístup: 30. 11. 2016).
- Exupéry, A. S.: *Citadela*. Praha: Vyšehrad, 1998, 304 s.
- Heidegger, M.: *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh, 1996, 487 s.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J.: *Kultury a organizace. Software lidské mysli. Spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde, 2007, 336 s.
- Chrastina, K.: *Přežije Západ svůj úspěch? Euroamerická civilizace v pasti*. Příbram: xPrint, 2012, 342 s.
- Ivanička, K.: *Slovensko - Génus loci*. Bratislava: Eurostav, 2000, 158 s.
- Langer, J., Kuča, K.: *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě: svazek první kostely*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009a, 528 s.
- Langer, J., Kuča, K.: *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě: svazek druhý zvonice*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009b, 504 s.
- Schulz, CH. N.: *Genius loci: Krajina, místo a architektura*. Praha: Dokořán, 2010, 224 s.
- Sopoliga, M.: *Perly ľudovej architektúry / Перлини народної архітектури*. Svidník: Štátne múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry, 1996, 128 s.
- Vencálek, J.: *Protisměry územní identity*. Český Těšín: Olza, 1998, 208 s.
- Vencálek, J.: Přeshraniční region ČR – SR ve světle holistických principů studia krajinné reality. In: Hübelová, D.: *Geografické aspekty středoevropského prostoru*. 1. díl. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, s. 11 – 15.
- Vencálek, J.: *Teória fraktálnej demokracie. Theory of Fractal Democracy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, 196 s.
- Vencálek, J.: *Genius loci jako fenomén vnější sociální a územní koheze v kontextu rozvoje příhraniční spolupráce Slovensko – Ukrajina – Polsko*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2016, 91 s.

Spolufinancovanie:

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu
a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

**Program SK08 – Cezhraničná spolupráca:
„Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“**

ISBN 978-80-89540-85-3